

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Αρχαία Ελληνικά Φιλοσοφικός Λόγος

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ
ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ

ΤΟΜΟΣ Β΄

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ
ΠΛΑΤΩΝ – ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Γ' ΤΑΞΗ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
(ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ)

ΤΟΜΟΣ Β΄

Ομάδα συγγραφής

**Πλάτων: Μ. Ζ. Κοπιδάκης
Έλενα Πατρικίου**

**Αριστοτέλης: Δημήτρης Λυπουρλής
Δέσποινα Μωραΐτου**

**Υπεύθυνοι για το Παιδαγωγικό Ιν-
στιτούτο**

**ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΒΕΪΚΟΥ, Σύμβουλος
ΣΩΤΗΡΗΣ ΓΚΛΑΒΑΣ, Μόνιμος Πά-
ρεδρος**

Επιτροπή κρίσης

**Αγάθη Γεωργιάδου
Αναστάσιος Στέφος
Γιώργος Χριστοδούλου**

Επιμέλεια έκδοσης

Δέσποινα Μωραΐτου

Φ Ι Λ Ο Σ Ο Φ Ι Κ Ο Σ Λ Ο Γ Ο Σ

Π Λ Α Τ Ω Ν - Α Ρ Ι Σ Τ Ο Τ Ε Λ Η Σ

**Εξώφυλλο: α. Πλάτων - Αριστοτέ-
λης από τη Σχολή
των Αθηνών του Ρα-
φαήλ (Ρώμη, Βατικα-
νό)**

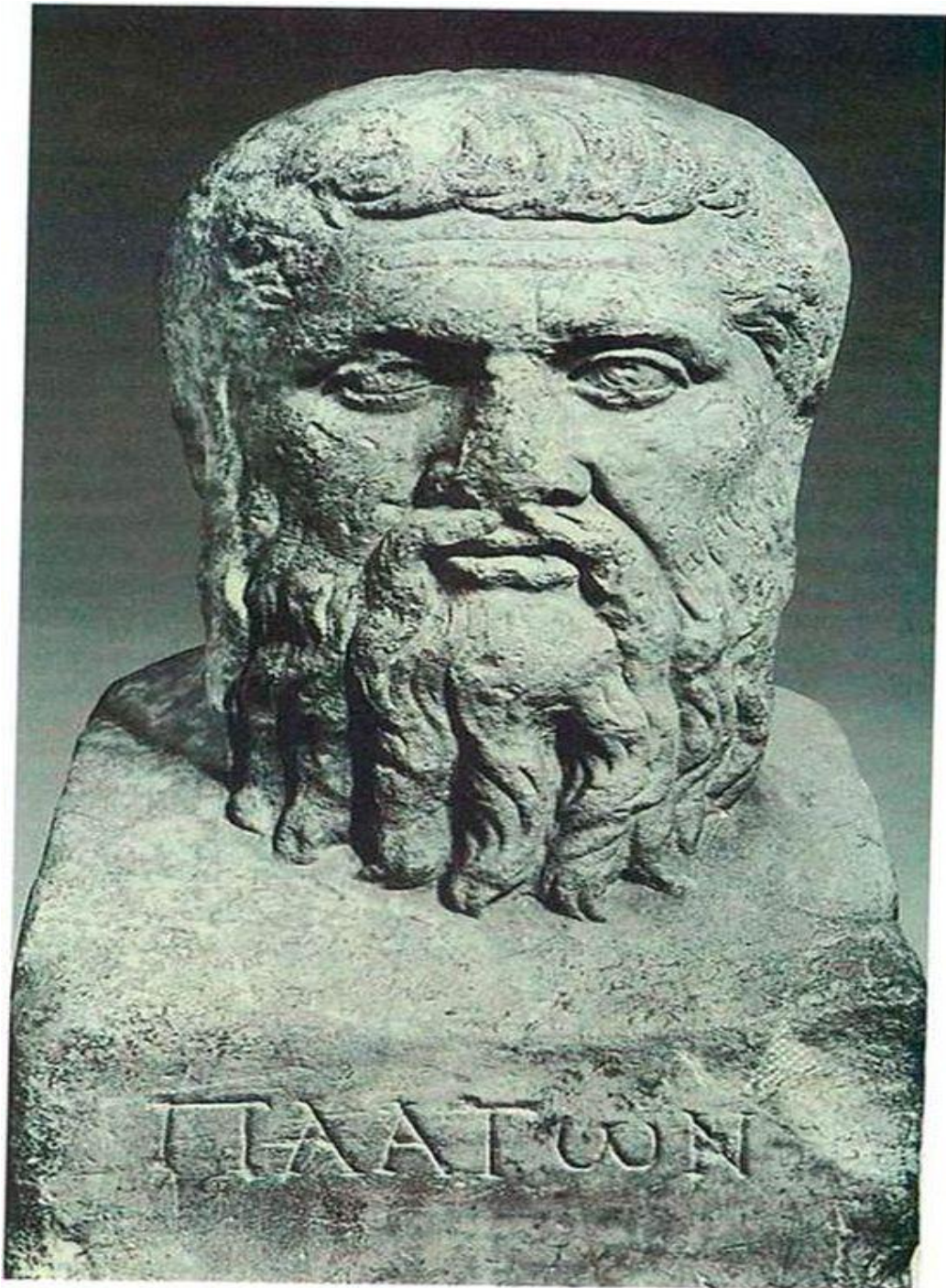
**β. Κύριος δρόμος και
δευτερεύοντες δρό-
μοι του Paul Klee
(Μουσείο Ludwig,
Κολωνία)**

**ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ
ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ
Ομάδα εργασίας Ινστιτούτου Εκπαι-
δευτικής Πολιτικής**

**Μετατροπή: Ανδρονίκη Χαριτωνί-
δου**

Επιμέλεια: Άννα Σπανάκη

ΠΛΑΤΩΝ

Ερμαϊκή στήλη που φέρει προτομή του Πλάτωνα. Ρωμαϊκό αντίγραφο έργου του 4ου αι. π.Χ. (Αρχαιολογικό Μουσείο [πρώην] Ανατολ. Βερολίνου).

ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ

Α. Η διάρθρωση του διαλόγου και τα πρόσωπα

Εισαγωγή: Ο Σωκράτης διηγείται τη συζήτησή του με τον Πρωταγόρα σε έναν φίλο του. Βγαίνοντας από το σπίτι του Καλλία, ο Σωκράτης συναντά έναν φίλο του (του οποίου το όνομα δεν μαθαίνουμε) και, απαντώντας στις ερωτήσεις του, αρχίζει να του διηγείται πώς και γιατί βρέθηκε στο Καλλία, ποιους συνάντησε εκεί και τι συζητήθηκε. Με αυτή τη σύντομη εισαγωγή δίνεται στον Σωκράτη λοιπόν η αφορμή να αφηγηθεί τον διάλογό του με τον Πρωταγόρα. Το υπόλοιπο του έργου καλύπτεται ακριβώς από αυτή την αφήγηση του Σωκράτη.

Η επιλογή αυτής της εισαγωγής ασφαλώς δεν είναι τυχαία. Ο Πλάτωνας έχει έτσι τη δυνατότητα, αντί να ακολουθήσει μια πολύ μονότονη αφήγηση της συνάντησης Σωκράτη - Πρωταγόρα, να δώσει στους αναγνώστες του μια ζωντανή διήγηση, στην οποία υποτίθεται πως ο ένας από τους πρωταγωνιστές της φιλοσοφικής μονομαχίας την περιγράφει σε ένα φιλικό του πρόσωπο. Ως λογοτεχνικό έργο, ο Πρωταγόρας κερδίζει έτσι σε ζωντάνια και αμεσότητα. Ίσως όμως, από την άλλη μεριά, το κείμενο να χάνει έτσι σε πειστικότητα: πώς είναι δυνατόν, θα μπορούσε να αναρωτηθεί κάποιος δύσπιστος, να διηγείται κανείς με τέτοια ακρίβεια έναν φιλοσοφικό διάλογο και να μένει πιστός και ακριβής στην αναπαρα-

γωγή των λεπτομερειών και των λεπτών αποχρώσεων μιας αντιπαράθεσης πάνω σε τόσο περίπλοκα θέματα όπως αυτά που συζητήθηκαν στο σπίτι του Καλλία; Κι όμως, το λογοτεχνικό ταλέντο του Πλάτωνα μας κάνει να λησμονούμε γρήγορα τέτοιες αντιρρήσεις, ακριβώς γιατί η παραστατικότητα και η γλαφυρότητα της αφήγησης του Σωκράτη μας παρασύρει και μας γοητεύει.

Πρόλογος. Ο Ιπποκράτης και η σφοδρή του επιθυμία να γίνει μαθητής του Πρωταγόρα. Ο Σωκράτης διηγείται κατ' αρχήν στον ανώνυμο φίλο του πώς βρέθηκε στο σπίτι του Καλλία, όπου φιλοξενείται ο διάσημος σοφιστής Πρωταγόρας. Ο Ιπποκράτης, ένας νεαρός φίλος

του Σωκράτη γεμάτος πάθος για τη μόρφωση και θαυμασμό για τους μεγάλους διανοητές, έτρεξε τα χαράματα στο σπίτι του Σωκράτη για να τον ειδοποιήσει πως ο Πρωταγόρας έφτασε στην Αθήνα. Ο Ιπποκράτης θέλει να γίνει μαθητής του Πρωταγόρα και παρακαλεί τον Σωκράτη να τον βοηθήσει να παρουσιαστεί στον μεγάλο σοφιστή. Ο Σωκράτης αρχίζει να ρωτά τον νεαρό γιατί θέλει να μαθητεύσει κοντά στον Πρωταγόρα και τι ακριβώς ελπίζει να μάθει από αυτόν. Ο ενθουσιώδης Ιπποκράτης, που εκτός από τον ενθουσιασμό της νεότητάς του δεν διαθέτει ακόμα και μεγάλη σοφία, δεν μπορεί βεβαίως να απαντήσει. Έτσι, ο Σωκράτης δέχεται, να πάνε μαζί στο σπίτι του Καλλία και να ρωτήσει αυτός, για

λογαριασμό του Ιπποκράτη, τι ακριβώς μπορεί ο Πρωταγόρας να διδάξει τον νεαρό.

Βλέπουμε έτσι, ήδη από την αρχή, να αναδεικνύεται το θέμα της φιλοσοφικής συζήτησης που θα ακολουθήσει. Ο Πρόλογος αυτός δεν είναι απλώς η εικόνα ενός στιγμιότυπου της ζωής των νέων στην Αθήνα, είναι, πολύ περισσότερο, η πραγματική εισαγωγή στο θέμα: ποια είναι η αξία της σοφιστικής, και μπορούν οι σοφιστές (ή οποιοσδήποτε άλλος) να διδάξει στους νέους την αρετή;

Ο Σωκράτης στο σπίτι του Καλλία. Περιγραφή του Πρωταγόρα και των άλλων προσώπων του διαλόγου. Ο Σωκράτης και ο Ιπποκράτης φτάνουν στο σπίτι του Καλλία και καταφέρνουν να μπουν, πα-

ρά την αγανάκτηση του θυρωρού που τους ανοίγει (ο οποίος έχει απελπιστεί με το πλήθος των ανθρώπων που έχουν πλημμυρίσει το σπίτι και μάλλον θα προτιμούσε να τους διώξει). Η είσοδος των δύο φίλων στη μεγάλη αυλή του αρχοντικού επιτρέπει στον Σωκράτη να περιγράψει τόσο τον Πρωταγόρα και τους άλλους δύο σοφιστές, τον Ιππία και τον Πρόδικο, που επίσης φιλοξενούνται εκεί, όσο και τους άλλους παριστάμενους. Ο κάθε σοφιστής βρίσκεται περικυκλωμένος από μια ομάδα μαθητών και θαυμαστών, ενώ αμέσως γύρω από τον Σωκράτη σχηματίζεται ο κύκλος των γνωστών συντρόφων του, του Ιπποκράτη βεβαίως, που τον συνοδεύει, και του Αλκιβιάδη και του Κριτία, που βρίσκονται ήδη εκεί.

Ελάχιστη συμμετοχή θα έχουν πάντως αυτοί στην εξέλιξη του διαλόγου. Ο Αλκιβιάδης μόνον, και ο Καλλίας, ως ευγενικός οικοδεσπότης, θα επέμβουν κάποιες στιγμές, όταν τα πνεύματα θα οξυνθούν και οι δύο μονομάχοι θα θελήσουν να σταματήσουν τη συζήτηση. Ο Καλλίας είναι πιο ευγενής και συμβιβαστικός, ο Αλκιβιάδης, βεβαίως, πολύ πιο έντονος και ορμητικός.

Στο μέρος αυτό του έργου ο Πλάτωνας περιγράφει κυρίως τους τρεις παρόντες σοφιστές. Ο Πρόδικος και ο Ιππίας είναι μάλλον γελοιογραφικά σχεδιασμένοι. Και οι δυο παρουσιάζονται ως επιδεικτικά πολυμαθείς, ο πρώτος μανιακός με τους ορισμούς των εννοιών (πράγμα για το οποίο εισπράττει τα ειρωνικά σχόλια του Σωκράτη), ο δεύτε-

ρος μεγαλόστομος και ρητορικός. Θα έλεγε κανείς πώς όλο το αντισοφιστικό πάθος του Πλάτωνα ξεσπά στην περιγραφή της ρηχότητας και της μεγαλομανίας αυτών των δύο. Ο Πρωταγόρας, αντιθέτως, παρουσιάζεται μεν ως αλαζονικός και γεμάτος αυτοπεποίθηση, η σημαντική θέση όμως που ο στοχαστής αυτός κατείχε στην ιστορία της ελληνικής σκέψης δεν υποβαθμίζεται σε καμία περίπτωση. Παρ' όλο που ο Πλάτωνας τον δείχνει να αγανακτεί με τις συνεχείς ερωτήσεις του Σωκράτη, σε σημείο να θέλει να σταματήσει τη συζήτηση αν ο συνομιλητής του δεν τον αφήσει να αναπτύξει όπως αυτός νομίζει τις απόψεις του, είναι προφανές πως ο πρωταγορικός στοχασμός αντιμετωπίζεται ως άξιος σεβασμού.

Γι' αυτό και στην περίπτωση του, η σωκρατική ειρωνεία είναι πολύ διακριτική, ο Σωκράτης δείχνει μάλιστα έναν ειλικρινή σεβασμό προς τις απόψεις του αντιπάλου του.

Η αρχή της συζήτησης. Είναι δυνατόν να διδαχθεί η πολιτική αρετή, όπως ισχυρίζεται ο Πρωταγόρας; «Τὸ δὲ μάθημά ἐστιν εὐβουλία περὶ τῶν οἰκείων, ὅπως ἂν ἄριστα τὴν αὐτοῦ οἰκίαν διοικοῖ, καὶ περὶ τῶν τῆς πόλεως, ὅπως τὰ τῆς πόλεως δυνατώτατος ἂν εἴη καὶ πράττειν καὶ λέγειν».

Στο πρώτο αυτό μέρος, ο Σωκράτης πλησιάζει τον Πρωταγόρα και, εξ ονόματος του Ιπποκράτη, αρχίζει να τον ρωτά τι ακριβώς θα μάθει ο νεαρός αν γίνει μαθητής του. Ο Πρωταγόρας απαντά πως, ως σοφιστής, είναι σε θέση να καθοδηγή-

σει τον Ιπποκράτη έτσι ώστε να βελτιώνεται συνεχώς. Ο μαθητής θα αποκτήσει τελικά την ικανότητα να σκέφτεται και να αποφασίζει σωστά (εὐβουλία) για κάθε θέμα που έχει σχέση τόσο με τον ιδιωτικό βίο (τῶν οἰκείων) όσο και με τον δημόσιο (το πράττειν και λέγειν στις υποθέσεις της πόλης). Στη θέση αυτή του Πρωταγόρα, που συνεπάγεται πρώτον ότι όλοι οι άνθρωποι, ανεξαρτήτως καταγωγής, κοινωνικής τάξης και οικονομικής κατάστασης είναι σε θέση να διδαχθούν την πολιτική αρετή, και δεύτερον ότι υπάρχουν άνθρωποι που έχουν τη δυνατότητα να διδάσκουν στους άλλους την πολιτική αρετή, ο Σωκράτης απαντά εκφράζοντας τις έντονες αμφιβολίες του.

Ως παράδειγμα φέρνει την αθη-

ναϊκή εκκλησία του δήμου, όπου εάν παρουσιαστεί κάποιος μη ειδικός σε μια συζήτηση για τεχνικό θέμα και θελήσει να συμβουλευτεί σχετικά με αυτό τους συμπολίτες του, τον διώχνουν κοροϊδεύοντάς τον· αντιθέτως, εάν το θέμα της συζήτησης αφορά γενικώς προβλήματα πολιτικής και καλής διοίκησης, τότε δέχονται τη γνώμη οποιουδήποτε, θεωρώντας προφανώς πως στα ζητήματα αυτά ο καθένας μπορεί να έχει ορθή άποψη χωρίς να έχει αναγκαστικά εκπαιδευτεί πάνω στο θέμα. Άλλωστε, συνεχίζει, η ζωή μας δείχνει πως μεγάλοι πολιτικοί άνδρες, ο Περικλής για παράδειγμα, δεν κατάφεραν να διδάξουν στα ίδια τους τα παιδιά την πολιτική αρετή και πως οι καλύτεροι δάσκαλοι δεν πέτυχαν τίποτε με μα-

θητές που δεν ήταν καλοί. Κι αυτό σημαίνει πως μπορούμε να διδάξουμε μια οποιαδήποτε τέχνη, αλλά ποτέ κανείς δεν μπόρεσε με τη διδασκαλία να κάνει τον άλλο καλύτερο, αγαθότερο ή ικανότερο στην πολιτική αρετή.

Η απάντηση του Πρωταγόρα και ο μύθος για τη δημιουργία της ανθρώπινης κοινωνίας [320c8-328d1]. Ο Πρωταγόρας απαντά στις αντιρρήσεις που του προέβαλε ο Σωκράτης με έναν μεγάλο λόγο. Ο λόγος αυτός, που θα πρέπει να θυμίζει τις δημόσιες διαλέξεις τις οποίες συνήθιζαν να κάνουν οι σοφιστές, χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο, που ξεκινά με τον μύθο του Προμηθέα, ο σοφιστής απαντά στη σωκρατική αντίρρηση σύμφωνα με την οποία δεν υπάρχουν "ειδικοί"

στα θέματα της πολιτικής. Στο δεύτερο, απαντά στην αντίρρηση σύμφωνα με την οποία οι καλοί πολίτες δεν μπορούν (γι' αυτό και δεν το δοκιμάζουν καν) να διδάξουν στους γιους τους την αρετή.

Ο μύθος του Προμηθέα [322d5-324d1] αποδεικνύει, κατά τον Πρωταγόρα, πως οι Αθηναίοι έχουν δικιο να παραχωρούν σε κάθε πολίτη το δικαίωμα της τοποθέτησης πάνω σε ζητήματα που αφορούν την καλή διοίκηση της πόλης: το βουλευέσθαι (η σκέψη, η διατύπωση απόψεων, η ανάληψη ευθυνών, η ψήφιση) πάνω στα πολιτικά θέματα εξαρτάται εντελώς από τη δικαιοσύνη και τη λογική, δυο ιδιότητες που συνιστούν την αρετή του πολίτη και τις οποίες κατέχει κάθε πολίτης, αφού, όπως δείχνει ο μύθος

**του Προμηθέα, εάν δεν τις είχε ο
κάθε πολίτης δεν θα μπορούσαν
καν να σχηματιστούν ποτέ οργα-
νωμένες κοινωνίες.**

**Ο κάθε άνθρωπος εξ ορισμού
κατέχει αυτές τις ιδιότητες που του
επιτρέπουν να έχει την ιδιότητα του
πολίτη· αυτό αποδεικνύεται ακόμα
περισσότερο από το γεγονός πως
όποιος ισχυρίζεται πως δεν τις δια-
θέτει θεωρείται τρελός.**

**Το γεγονός πως οι πόλεις έχουν
προβλέψει τιμωρίες για πράξεις α-
δικίας αποδεικνύει επίσης πως υ-
πάρχει μια γενική, πανανθρώπινη
πίστη στην ιδέα πως το να είναι
κανείς καλός πολίτης δεν είναι θέμα
τύχης, όπως, για παράδειγμα, το να
είναι ωραίος, αλλά κάτι που το δι-
δάσκεται και το κατακτά κάνεις με
τη θέλησή του. Άλλωστε, αν αυτό**

**δεν ίσχυε όντως στην πραγματικό-
τητα, θα ήταν εντελώς παράλογο να
τιμωρούν οι άνθρωποι κάποιον για
ένα ελάττωμα του χαρακτήρα του,
ειδικά μάλιστα στην περίπτωση
που δεν θα ήταν αυτός εκ των
πραγμάτων σε θέση να το διορθώ-
σει.**

**Στο δεύτερο μέρος του λόγου του
[324d2-328d1], ο Πρωταγόρας δεν
απαντά πλέον με μύθους, αλλά κα-
τευθείαν με λογικά επιχειρήματα. Η
αρετή, ισχυρίζεται ο σοφιστής, και
είναι και πρέπει να θεωρείται διδα-
κτική. Γιατί η αρετή είναι η αναγκαία
εκείνη ιδιότητα που επιτρέπει σε
κάθε άνθρωπο να συμμετέχει στην
κοινωνική και πολιτική ζωή, είναι η
ιδιότητα που κάνει δυνατή την ύ-
παρξη κοινωνιών και πόλεων. Χω-
ρίς την αρετή, τη δικαιοσύνη, τη**

σωφροσύνη και το αίσθημα του σεβασμού προς ό,τι είναι ιερό, δεν υπάρχουν ανθρώπινες κοινωνίες. Συνεπώς, πρέπει οι ίδιες οι κοινωνίες και οι γονείς να διδάσκουν στα παιδιά τους την αρετή, κι εάν υπάρχει άνθρωπος που δεν μπορεί ή δεν θέλει να τη διδαχθεί, αυτός θα πρέπει να τιμωρείται με την ποινή του θανάτου ή της εξορίας ως επικίνδυνος. Ο Σωκράτης δεν έχει δικιο να ισχυρίζεται πως οι μεγάλοι πολιτικοί δεν προσπαθούν να διδάξουν στους γιους τους την αρετή. Μόνο που στην περίπτωση αυτή, η διδαχή δεν γίνεται υπό μορφήν μαθήματος. Όμως, από τη στιγμή που το παιδί αρχίζει να μιλάει, δηλαδή να επικοινωνεί πραγματικά και λογικά με τους γύρω του, όλοι προσπαθούν να του εμφυσήσουν τα

διδάγματα και τα παραδείγματα που θα το κάνουν δίκαιο και σώφρονα άνθρωπο. Και αργότερα, όταν τα παιδιά στέλνονται να μάθουν ποίηση και μουσική, οι δάσκαλοί τους φροντίζουν, μέσα από τα κείμενα ή τη μουσική που τα διδάσκουν, να τους μάθουν κυρίως την αρετή. Το ίδιο, τέλος, κάνει και η πόλη για τους νεαρούς πολίτες της, μαθαίνοντάς τους τους νόμους και την υπακοή σ' αυτούς.

Νέες ερωτήσεις του Σωκράτη με σκοπό να οριστεί τι ακριβώς είναι η αρετή. Ο Σωκράτης ξεσπά σε εκφράσεις ασυγκράτητου θαυμασμού μόλις ο Πρωταγόρας τελειώνει τον λόγο του. Η ειρωνεία είναι προφανής, είναι όμως αναμεμιγμένη και με ειλικρινή εκτίμηση. Εν πάση περιπτώσει, ο Σωκράτης

περνά αμέσως στην αντεπίθεση με μια σειρά από ερωτήσεις που σκοπό έχουν να ξεκαθαριστεί εάν αυτό που ο Πρωταγόρας ονόμασε αρετή είναι το ίδιο πράγμα με τη δικαιοσύνη και την αιδώ που στον μύθο ειπώθηκε ότι έστειλε ο Ζεύς στους ανθρώπους, αν πρόκειται δηλαδή για συνώνυμες λέξεις που χαρακτηρίζουν ένα ενιαίο πράγμα, μία και μοναδική ιδιότητα, ή εάν, αντιθέτως, η δικαιοσύνη, η σωφροσύνη, η ανδρεία, η οσιότητα κ.τ.λ. δεν είναι παρά μέρη του πράγματος που ονομάζουμε αρετή. Είναι δηλαδή μία και αδιαίρετη η αρετή, οπότε όποιος είναι δίκαιος, για παράδειγμα, δεν μπορεί παρά να είναι και ανδρείος, ή οι διάφορες ιδιότητες, σαν αυτές που αναφέραμε, είναι απλώς μέρη της αρετής, με τον ίδιο

τρόπο που τα μάτια, τα χείλη, η μύτη είναι μέρη του προσώπου, οπότε μπορεί κανείς να έχει καλή όραση χωρίς αναγκαστικά να έχει και ωραία χείλη; Ο Πρωταγόρας συμφωνεί με τη δεύτερη άποψη.

Ο Σωκράτης συνεχίζει όμως, αποδεικνύοντας στον Πρωταγόρα πως είναι αδύνατον να υποστηρίξει κανείς ότι η δικαιοσύνη και ο σεβασμός στους όσιους νόμους είναι πράγματα ξεχωριστά. Κάτι τέτοιο θα σήμαινε πως αυτός που σέβεται το όσιο μπορεί ταυτοχρόνως να είναι άδικος (αφού μπορεί να διαθέτει μόνον την οσιότητα ως αρετή, και όχι τη δικαιοσύνη), ή πως ο δίκαιος μπορεί να μη διαθέτει ίχνος οσιότητας. Βεβαίως, υπάρχουν κάποιοι που θεωρούν σοφό τον άνθρωπο που διαπράττει αδικίες, εφόσον κά-

τι τέτοιο τον ωφελεί. Τίθεται επομένως το θέμα, αν σωφροσύνη σημαίνει να σκέπτεται κανείς το καλό και το προσωπικά ωφέλιμο όταν πρόκειται να ενεργήσει. Στο σημείο αυτό ο Πρωταγόρας, αρκετά εκνευρισμένος θα ισχυριστεί πως το καλό και το ωφέλιμο είναι πράγματα σχετικά, εφόσον άλλα είναι ωφέλιμα στην περίπτωση, για παράδειγμα, της αρρώστιας και άλλα στην κατάσταση της υγείας.

Το ξέσπασμα του Πρωταγόρα και η παρ' ολίγον ρήξη μεταξύ των συνομιλητών. Φανερά αγανακτισμένος από τον τρόπο με τον οποίο ο Σωκράτης τον "ανακρίνει", ο Πρωταγόρας δηλώνει πως δεν μπορεί να συνεχίσει την συζήτηση απαντώντας κάθε φορά στις ερωτήσεις που θα του επιβάλλει ο κάθε

τυχών συνομιλητής του. Με τη σειρά του, ο Σωκράτης αρνείται να συνεχίσει τη συζήτηση, εάν ο Πρωταγόρας θέλει απλώς να αγορεύει και δεν του επιτρέπει να διακόπτει ανά πάσα στιγμή και να θέτει όποια απορία έχει. Τα πράγματα φτάνουν σε αδιέξοδο, αλλά τότε επεμβαίνουν οι άλλοι παριστάμενοι (ειδικά ο Καλλίας, που ως οικοδεσπότης προσπαθεί να συμβιβάσει τους φίλους του). Έτσι, αποφεύγεται η οριστική σύγκρουση και η συζήτηση ξαναρχίζει.

Η παρέκβαση με αφορμή το ποίημα του Σιμωνίδη. Ανάλυση του ποιήματος από τον Σωκράτη. Με πολύ καλύτερη διάθεση τώρα, ο Πρωταγόρας ξεκινά τη δεύτερη φάση της συνομιλίας αναφέροντας δυο αποσπάσματα από μια (χαμένη

σήμερα) ωδή του Σιμωνίδη. Τα απόσπασματα είναι τα εξής:

A. ἄνδρ' ἀγαθὸν μὲν ἀλαθέως γενέσθαι

χαλεπὸν, χερσίν τε καὶ ποσὶ καὶ νόῳ

τετράγωνον, ἄνευ ψόγου τετυγμένον.

[Το να γίνει ένας άντρας αγαθός είναι βέβαια πράγμα αληθινά δύσκολο, να γίνει και στα χέρια και στα πόδια και στον νου τετράγωνος, φτιαγμένος δίχως ψόγο].

B. οὐδέ μοι ἔμμελέως τὸ Πιττάκειον

νέμεται καίτοι σοφοῦ παρὰ φωτὸς εἰ-

ρημένον' χαλεπὸν φάτ' ἔσθλὸν ἔμμε-ναι.

[Ο λόγος που είπε ο Πιττακός

ούτε κι αυτός σωστός μου ακούγεται, παρ' όλο που τον πρόφερε θνητός σοφός: δύσκολο είναι, είπε, να είσαι άντρας αγαθός].

Ο Πρωταγόρας ισχυρίζεται πως τα δυο αποσπάσματα είναι τελικά αντιφατικά: αρχικά ο Σιμωνίδης μοιάζει να υποστηρίζει πως είναι δύσκολο να γίνει κανείς αγαθός, στη συνέχεια όμως κατακρίνει τον Πιπτακό τον Μυτιληναίο, έναν από τους Επτά Σοφούς της αρχαϊκής εποχής, επειδή ισχυρίστηκε πως είναι δύσκολο να είναι ένας άνθρωπος αγαθός. Ο Σωκράτης, που στην αρχή δεν διαπιστώνει καμία ασυνέπεια ανάμεσα στα δύο αποσπάσματα, βρίσκει τελικά, όπως ο ίδιος ομολογεί με χιούμορ, μάλλον στριμωγμένος από την ευφυΐα του Πρωταγόρα. Καλώντας

αμέσως όμως σε βοήθεια τον Πρόδικο, τον σοφιστή που είχε τάξει σκοπό της ζωής του να διατυπώνει σωστούς ορισμούς για τις λέξεις, αντιπαραθέτει στον Πρωταγόρα τη λεπτή μα σοβαρή διαφορά ανάμεσα στο ρήμα γίνομαι, του πρώτου τρίστιχου, και στο ρήμα είμαι του δεύτερου. Ο Σιμωνίδης, ισχυρίζεται λοιπόν ο Σωκράτης στη δική του "σοφιστική διάλεξη" (η οποία εξισορροπεί, μέσα στη γενική δομή του έργου, την προηγούμενη του Πρωταγόρα), κάνει σαφή διάκριση ανάμεσα στις έννοιες των δυο ρημάτων. Αυτό που θέλει ο ποιητής να πει είναι πως η αληθινή δυσκολία έγκειται στο να γίνει κανείς αγαθός. Αντίθετα, ο ισχυρισμός του Πιπτακού αποδεικνύεται, κατά τον Σιμωνίδα (και κατά τον Σωκράτη) λανθασμένος. Γιατί μπορεί μεν να

γίνει κανείς αγαθός, είναι όμως δύσκολο να είναι πάντα αγαθός. Μόνον οι θεοί μπορούν να είναι πάντοτε, μόνιμα, αγαθοί· οι άνθρωποι όμως εμποδίζονται συχνά να παραμένουν αγαθοί. Όπως άλλωστε λέει ένας άλλος ποιητής (που δεν κατονομάζεται): «αὐτὰρ ἀνὴρ ἀγαθὸς τοτὲ μὲν κακός, ἄλλοτε δ' ἔσθλός» [ο αγαθός άντρας σε άλλες περιπτώσεις μπορεί να είναι κακός, σε άλλες άριστος]. Ο κακός είναι βέβαια πάντα κακός. Μα ο καλός μπορεί, πιεσμένος από την ανάγκη, να μην παραμείνει αγαθός. Στο κάτω-κάτω, καταλήγει ο Σωκράτης, κανείς δεν σφάλλει ποτέ με τη θέλησή του. Οι άνθρωποι διαπράττουν αισχρές ή κακές πράξεις μόνον από άγνοια.

Η συζήτηση περί αρετής ξαναρχίζει. Ο Σωκράτης προσπαθεί να

αποδείξει την ενότητα της αρετής. Ο Σωκράτης ξαναγυρίζει στην ερώτηση, την οποία έθεσε από την αρχή στον Πρωταγόρα: η σοφία, η σωφροσύνη, η ανδρεία, η δικαιοσύνη, η οσιότητα, είναι πέντε ονόματα για το ίδιο πράγμα, την αρετή, ή μήπως το καθένα τους αντιστοιχεί σε μια διαφορετική πραγματικότητα, σε μια διαφορετική ιδιότητα; Ο Πρωταγόρας είχε προηγουμένως απαντήσει πως πρόκειται για διαφορετικά πράγματα, για διαφορετικά μέρη ενός πράγματος, ανόμοια μεταξύ τους και με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά το καθένα. Την άποψη αυτή την επιβεβαιώνει ξανά, κάνοντας ωστόσο μια διάκριση ειδικά για την ανδρεία: ακόμη κι αν δεχθούμε, λέει, πως οι άλλες τέσσερις ιδιότητες είναι αρκετά συγγενείς με-

ταξύ τους, είναι προφανές πως η ανδρεία είναι κάτι το τελείως ξεχωριστό. Γι' αυτό και συναντάμε ανθρώπους άδικους ή άφρονες ή ασεβείς, που είναι ωστόσο εξαιρετικά ανδρείοι.

Ο Σωκράτης όμως θα αναγκάσει τον Πρωταγόρα να παραδεχθεί πως και εδώ τα πράγματα δεν είναι έτσι. Ανδρείοι είναι κυρίως αυτοί που έχουν γνώση κάποιας συγκεκριμένης τέχνης: οι καλοί ιππείς είναι αυτοί που πολεμούν με ανδρεία έφιπποι και οι καλοί κολυμβητές βουτούν με περισσότερο θάρρος στο νερό. Όσοι τολμούν, χωρίς να γνωρίζουν πού πηγαίνουν, δεν είναι ανδρείοι μα τρελοί. Επομένως, η ανδρεία δεν είναι κάτι άσχετο με τη σωφροσύνη.

Η ηδονή και η αρετή. Ευχάριστο είναι μόνο το αγαθό. Ο Σωκράτης μετατοπίζει ελαφρά το θέμα και αναφέρεται στους ανθρώπους που ισχυρίζονται ότι, παρ' όλο που γνωρίζουν το σωστό και το ωφέλιμο, τα παραμελούν «νικημένοι από την ηδονή». Έτσι, παραδείγματος χάριν, δεν γυμνάζονται, αν και γνωρίζουν πόσο επωφελής είναι η άσκηση για την υγεία, και προτιμούν να παραδίδονται στις απόλαύσεις του φαγητού. Όμως, θα ισχυριστεί ο Σωκράτης, δεν είναι η ηδονή, αλλά η άγνοια που παρασύρει αυτούς τους ανθρώπους. Γιατί η γνώση του καλού θα τους δίδασκε πως η πραγματική ηδονή βρίσκεται στην υγεία και όχι στις βλάβες που θα τους προξενήσουν οι καταχρήσεις μιας φαινομενικής ευχαρίστησης.

Το τέλος της συζήτησης. Με την τελευταία αυτή στροφή που δίνει ο Σωκράτης στη συζήτηση, το έργο κλείνει με μια μάλλον παράδοξη και απρόσμενη κατάληξη, δηλαδή με τον Σωκράτη, που στην αρχή αρνιόταν να παραδεχθεί πως η αρετή μπορεί να διδαχθεί, να υποστηρίζει πως η παρανόηση της αρετής και της ηδονής που κάνουν κάποιοι άνθρωποι οφείλεται στην άγνοιά τους και πως η άγνοια αυτή μπορεί να θεραπευτεί με τη διδασκαλία.

Έτσι, η συζήτηση καταλήγει σε μια περίεργη αντιστροφή των αρχικών απόψεων που διατυπώθηκαν, αλλά και με πολλά θέματα να έχουν παραμείνει ανοικτά. Οι δυο συνομιλητές ανταλλάσσουν εκφράσεις προσωπικής εκτίμησης και υπόσχονται να ξανασυναντηθούν για

να συνεχίσουν μια περαιτέρω διερεύνηση του θέματος.

B. Η φιλοσοφική σημασία του διαλόγου.

Τα θέματα του Πρωταγόρα είναι στην ουσία δύο. Το πρώτο είναι αυτό το οποίο συζητούν τα δύο κεντρικά πρόσωπα, ο Πρωταγόρας και ο Σωκράτης: ποια είναι η φύση της αρετής; Το δεύτερο, εξίσου σημαντικό, είναι αυτό που τίθεται στα προλογικά μέρη του έργου: ποιος μπορεί να διδάξει την αρετή και, δευτερευόντως, είναι οι σοφιστές τα κατάλληλα πρόσωπα για να αναλάβουν τη διδασκαλία της αρετής;

Για τον Σωκράτη (και τον Πλάτωνα) το δεύτερο αυτό ζήτημα είναι εξίσου σοβαρό με το πρώτο, θα μπορούσαμε να πούμε μάλιστα

πως στην ουσία δεν ξεχωρίζει από το πρώτο. Έτσι, βλέπουμε μέσα στο έργο να αντιπαρατίθενται όχι μόνον οι απόψεις περί αρετής του καθενός από τους δύο βασικούς συνομιλητές, αλλά και οι μέθοδοι για την προσέγγιση της αλήθειας. Συνεπώς, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως το θέμα της αρετής αποτελεί το θέμα της συζήτησης, αλλά το θέμα του εάν η αρετή είναι διδακτή διαπερνά εμμέσως όλον τον διάλογο και αποκαλύπτεται στον αναγνώστη μέσα από τις διαφορετικές μεθόδους που ακολουθεί στη συζήτηση ο καθένας από τους συνομιλητές.

Η μέθοδος του Σωκράτη είναι η διαλεκτική. Ο Σωκράτης επιμένει στις ερωτήσεις που επιτρέπουν να διευκρινίζεται και να ορίζεται με τη

μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια κάθε επιμέρους θέμα και κάθε όρος. Με τη σειρά της, η ακρίβεια αυτή οδηγεί τους συνδιαλεγόμενους σε μια απόλυτη γνώση και κατανόηση του πράγματος που μελετούν.

Η μέθοδος του Πρωταγόρα (και γενικώς των σοφιστών) είναι πολύ διαφορετική. Μέσα στο έργο, ο Πρωταγόρας χρησιμοποιεί τρεις τρόπους για να εκθέσει τις απόψεις του. Τον μύθο, τη διάλεξη και τον σχολιασμό των ποιητικών κειμένων. Ως μύθο μπορούμε να ορίσουμε κάθε αφήγηση που έχει ποιητικό χαρακτήρα, είτε προέρχεται από την παράδοση και τον θρύλο είτε πρόκειται για κατασκευή κάποιου διανοητή. Ο ποιητικός και συμβολικός χαρακτήρας του μύθου για τον Προμηθέα που αφηγείται ο

Πρωταγόρας είναι προφανής. Αλλά όσο μεγάλη και αν είναι η συμβολική αξία του, είναι επίσης φανερό πως δεν μπορεί να οδηγήσει με ακρίβεια στη φιλοσοφική και επιστημονική γνώση. Βεβαίως, και ο ίδιος ο Πλάτωνας χρησιμοποίησε πολλές φορές τον μύθο και ο ίδιος (δες για παράδειγμα τον μύθο της σπηλιάς στην Πολιτεία) πάντοτε όμως για να συμπληρώσει μια αυστηρή φιλοσοφική απόδειξη, όχι ως αυτόνομο τρόπο, ισοδύναμο με τις άλλες φιλοσοφικές μεθόδους, για να οδηγηθεί ο άνθρωπος στην γνώση. Πάντως, ίσως επειδή και ο ίδιος δεν απέριπτε εντελώς την αξία της συμβολικής μυθικής αφήγησης, ο Πλάτωνας δεν είναι καθόλου ειρωνικός προς τον Πρωταγόρα στο σημείο αυτό.

Αντίθετα, δεν διστάζει να ειρωνευτεί και να υπονομεύσει με κάθε τρόπο τη δεύτερη σοφιστική μέθοδο, τη διάλεξη. Ο Σωκράτης ισχυρίζεται πως έχει πολύ κακή μνήμη και του είναι αδύνατον, όταν ακούει μια μακροσκελή διάλεξη πάνω σε κάποιο θέμα, να συγκρατεί όλες τις λεπτομέρειες! Τι σημαίνει αυτό στην πραγματικότητα; Πως σε μια διάλεξη, ο ομιλητής εκθέτει διάφορες ιδέες τις οποίες ο ακροατής δεν έχει καν τον χρόνο να εξετάσει. Επομένως, η μέθοδος της διάλεξης είναι μέθοδος πειθούς, όχι μέθοδος προσέγγισης και κατάκτησης της αλήθειας. Μπορεί, συνεπώς, να είναι καλή για τις πολιτικές συνελεύσεις και τα δικαστήρια, αλλά σίγουρα όχι για τη φιλοσοφία, που σκοπός της είναι η αναζήτηση της αλήθειας.

Τέλος, έχουμε τη μέθοδο του σχολιασμού ποιητικών κειμένων. Είναι η τρίτη μέθοδος που θα ακολουθήσει ο Πρωταγόρας στη συζήτησή του με τον Σωκράτη. Οι αρχαίοι Έλληνες, των οποίων η βασική παιδεία ήταν τα ομηρικά έπη, συνήθιζαν να αναφέρουν είτε τον Όμηρο είτε άλλους ποιητές ως αυθεντίες σε ζητήματα κάθε είδους. Η αναφορά λοιπόν στα λεγόμενα κάποιου ποιητή δεν ήταν ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των σοφιστών. Οι σοφιστές πάντως, ανάμεσα στα άλλα ενδιαφέροντα που καλλιέργησαν, ασχολήθηκαν και με τις "ανθρωπιστικές επιστήμες", όπως θα λέγαμε σήμερα, μπορούμε επομένως να τους θεωρήσουμε ως πρωτοπόρους της λογοτεχνικής ανάλυσης, της φιλολογίας, κυρίως δε της γλωσσολογίας (δες Εισαγωγή, για

τον Πρόδικο, σελ. 26). Η βασική αντίρρηση του Σωκράτη όμως σ' αυτήν την περίπτωση έχει να κάνει με τη γενική καχυποψία του (που ήταν και καχυποψία του Πλάτωνα) απέναντι στον γραπτό λόγο. Το γραπτό είναι βουβό, δεν μπορεί να απαντήσει σε αυτόν που του θέτει ερωτήματα. Και σε αυτήν την περίπτωση, λοιπόν, ξαναγυρνάμε στην προσπάθεια του Πλάτωνα, μέσα σ' αυτό το έργο, να καταδείξει τις περιορισμένες δυνατότητες της σοφιστικής και να αναδείξει τη σωκρατική διαλεκτική ως μοναδική φιλοσοφική μέθοδο ικανή να οδηγήσει στην αλήθεια.

Το θέμα που αναφέραμε ως πρώτο, και το οποίο αποτελεί και θέμα της συζήτησης μεταξύ Σωκράτη και Πρωταγόρα, είναι η φύση της

αρετής. Όπως και σε άλλους νεανικούς διαλόγους του Πλάτωνα, το θέμα αυτό μένει στο τέλος κάπως μετέωρο, χωρίς δηλαδή να διατυπώνεται κάποιο οριστικό συμπέρασμα. Είναι χαρακτηριστικό πως οι δύο πρωταγωνιστές συμφωνούν να συνεχίσουν τη συζήτηση με κάποια άλλη ευκαιρία. Παρ' όλη την έλλειψη ουσιαστικής κατάληξης, βλέπουμε πάντως να διαγράφονται καθαρότατα οι απόψεις των δυο "αντιπάλων". Ο Πρωταγόρας αρνείται την ίδια την ύπαρξη του απόλυτου και ασπάζεται τη σχετικότητα. Αντίθετα, ο Σωκράτης αναζητά μια αλήθεια γενική, καθολική και απόλυτη. Πάντως, η σωκρατική-πλατωνική θέση για την αρετή παραμένει, στον διάλογο αυτό, σε ανολοκλήρωτη ακόμα μορφή. Την ολοκλη-

ρωμένη αντίληψη του Πλάτωνα για την αρετή θα τη συναντήσουμε στην Πολιτεία.

Γ. Ο μύθος του Πρωταγόρα για τη δημιουργία του ανθρώπου και την αρετή.

Πρέπει κατ' αρχήν να διευκρινίσουμε πως η πατρότητα του μύθου αυτού, με τη μορφή στην οποία μας τον παραδίδει ο Πλάτωνας, ανήκει προφανώς στον περίφημο σοφιστή. Απ' όσα είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε για τις φιλοσοφικές και κοινωνιολογικές απόψεις του Πρωταγόρα, ο μύθος δεν έρχεται σε αντίθεση με τις διδασκαλίες του, ούτε τις παραποιεί. Εξάλλου, παρά τις αντιθέσεις του με τους σοφιστές, ο Πλάτωνας εμφανίζεται, από τον

τρόπο που παρουσιάζει εδώ τον αβδηρίτη αντίπαλο του Σωκράτη, να σέβεται τον πρωταγορικό φιλοσοφικό λόγο και τη βαρύτητα των πρωταγορικών απόψεων.

Από πολλές απόψεις πάντως ο περίφημος φιλοσοφικός μύθος του Πρωταγόρα για τη δημιουργία του ανθρώπου και των ανθρώπινων κοινωνιών συγγενεύει με άλλες αντίστοιχες μυθικές αφηγήσεις. Θα επισημάνουμε δυο κείμενα κυρίως, από τα οποία φαίνεται να αντλεί την έμπνευσή του εδώ ο Πρωταγόρας. Πρώτον, τη Θεογονία του Ησίοδου, και δεύτερον τον Προμηθέα Δεσμώτη του Αισχύλου.

Στη Θεογονία του, ο Ησίοδος (επικός διδακτικός ποιητής από την Άσκρα της Βοιωτίας, που έζησε τον 8ο αιώνα) περιγράφει τη γέννηση

των θεών. Πολύ λίγο χώρο αφιερώνει, στο ποίημα αυτό, στους ανθρώπους, και μάλιστα δεν μιλά καθόλου για τη δημιουργία τους. Όμως αναφέρεται, σε ένα ιδιαίτέρως σημαντικό χωρίο, στη δημιουργία από τους θεούς της πρώτης γυναίκας, της Πανδώρας. Την ιδέα της δημιουργίας της Πανδώρας, κατά τον ποιητή, την είχε ο Δίας, που θυμωμένος επειδή ο Προμηθέας είχε κλέψει τη φωτιά από τους θεούς και την είχε χαρίσει στους ανθρώπους, θέλησε να στείλει στους ανθρώπους κάτι αρκετά κακό ώστε να αντισταθμίσει τα θετικά οφέλη της φωτιάς. Η φωτιά, που επιτρέπει πρώτα απ' όλα στον άνθρωπο να ψήσει την τροφή του (άρα να βγει από την κατάσταση του ζώου και να καταναλώνει την τροφή του κατά τρόπο "πολι-

τισμένο") και η γυναίκα (που δίνει στον άνθρωπο τη δυνατότητα να σχηματίσει οικογένεια και να αναπαραχθεί επίσης "πολιτισμένα") είναι συνεπώς, μέσα στην εξαιρετικά απαισιόδοξη εικόνα που δίνει ο Ησίοδος για την ανθρωπότητα και την εξέλιξή της, τα δύο στοιχεία που οδηγούν τον άνθρωπο να βγει από την "πρωτόγονη" κατάσταση και να περάσει στην "ιστορία" και τον πολιτισμό. Με έναν λόγο, είναι τα στοιχεία που του επιτρέπουν να γίνει άνθρωπος. Για τον Ησίοδο βέβαια, που θεωρούσε την ανθρώπινη ιστορία ως μια πορεία από μια μακάρια παιδική ηλικία σε μια θλιβερή και αβάσταχτη κατάσταση γεροντικού ξεπεσμού, η εξέλιξη αυτή κάθε άλλο παρά ευτυχής ήταν.

Για τον Αισχύλο, αντίθετα, ο

Προμηθέας είναι ένας μεγάλος ευεργέτης της ανθρωπότητας. Η φωτιά, την οποία ο Τιτάνας χαρίζει στους ανθρώπους, είναι και εδώ το στοιχείο που επιτρέπει στον άνθρωπο να μπει στην ιστορία και τον πολιτισμό. Είναι όμως, κυρίως, το στοιχείο που επιτρέπει την ανάπτυξη της γλώσσας και της γραφής, την ανάπτυξη της τεχνολογίας, την ανάπτυξη της τέχνης και της σκέψης.

Ο Πρωταγόρας κρατά προφανώς την αισχύλεια θεώρηση και την αισχύλεια αισιοδοξία. Αν όμως ο Αισχύλος είναι ένας τραγικός ποιητής με βαθύτατες φιλοσοφικές ανησυχίες, ο Πρωταγόρας είναι ένας φιλόσοφος με έντονους "κοινωνιολογικούς" (για να μεταχειριστούμε έναν σύγχρονο όρο) προβληματισμούς.

Είναι λοιπόν φυσικό οι προβληματισμοί αυτοί να εκφράζονται και να υπογραμμίζονται με ιδιαίτερη έμφαση στη δική του εκδοχή του προμηθεϊκού μύθου. Έτσι, ο Πρωταγόρας τονίζει κυρίως την ανάπτυξη της κοινωνικής οργάνωσης του ανθρώπου και τη βάζει στο κέντρο της μυθικής του αφήγησης. Η ύπαρξη και επιβίωση του ανθρώπου είναι εδώ αλληλένδετη με τον σχηματισμό και τη διατήρηση των ανθρώπινων κοινωνιών. Και οποιαδήποτε αρετή είναι, εξ ορισμού θα λέγαμε, πολιτική, με την έννοια ότι ως κύριο στόχο της έχει την αρμονική οργάνωση και ζωή της κοινωνίας και όχι την ηθική βελτίωση του ανθρώπου. Η άποψη αυτή του Πρωταγόρα δεν είναι ξένη προς την αρχαία ελληνική νοοτροπία. Πράγ-

ματι, για τους Έλληνες η αρετή του ανθρώπου ως ιδιώτη δεν ξεχωρίζει από την αρετή του ανθρώπου ως πολίτη. Ο άνθρωπος νοείται κυρίως ως πολίτης, ως υπεύθυνο μέλος μιας οργανωμένης κοινωνίας.

ΗΣΙΟΔΟΥ, ΘΕΟΓΟΝΙΑ Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΜΗΘΕΑ

Κούρην δ' Ἰαπετὸς καλλίσφυρον Ὠκεανίνην
ἠγάγετο Κλυμένην καὶ ὄμῶν λέχος
εἷσανέβαιεν·
ἣ δὲ οἱ Ἄτλαντα κρατερόφρονα γείνατο
παῖδα·
τίκτε δ' ὑπερκύδαντα Μενοίτιον ἠδὲ
Προμηθεά 510
ποικίλον αἰολόμητιν, ἀμαρτίνοόν τ'
Ἐπιμηθεά,
ὃς κακὸν ἐξ ἀρχῆς γένετ' ἀνδράσιν
ἀλφηστῆσιν·

Δῆσε δ' ἀλυκτοπέδησι Προμηθεά ποικιλό-
βουλον
δεσμοῖς ἀργαλέοισι μέσον διὰ κίον' ἐλάσσας·
καὶ οἱ ἐπ' αἰετὸν ὤρσε τανύπτερον· αὐτὰρ
ὄ γ' ἦπαρ
ἦσθιεν ἀθάνατον, τὸ δ' ἀέξετο ἴσον ἀπάντη
νυκτός, ὅσον πρόπαν ἦμαρ ἔδοι τανυσί-
πτερος ὄρνις.

525

Τὸν μὲν ἄρ' Ἀλκμήνης καλλισφύρου
ἄλκιμος υἱὸς
Ἡρακλέης ἔκτεινε, κακὴν δ' ἀπὸ νοῦσον
ἄλαλκεν

Ἴαπετιονίδη καὶ ἐλύσατο δυσφροσυνάων
οὐκ ἀέκητι Ζηνὸς Ὀλυμπίου ὑψιμέδοντος,
ὄφρ' Ἡρακλῆος Θηβαγενέος κλέος εἶη
πλεῖον ἔτ' ἢ τὸ πάροιθεν ἐπὶ χθόνα πουλυ
βότειραν·

530

ταῦτ' ἄρα ἀζόμενος τίμα ἀριδείκετον υἷόν·
καί περ χωόμενος παύθη χόλου ὄν πρὶν
ἔχεσκεν

οὔνεκ' ἐρίζετο βουλὰς ὑπερμενεί Κρονίωνι.
Καὶ γὰρ ὅτ' ἐκρίνοντο θεοὶ θνητοὶ τ' ἄνθρωποι

535

Μηκῶνῃ, τότε ἔπειτα μέγαν βοῦν πρόφρονι
θυμῷ
δασσάμενος προὔθηκε. Διὸς νόον

ἔξαπαφίσκων·
τῷ μὲν γὰρ σάρκας τε καὶ ἔγκατα πίονα
δημῷ
ἐν ῥινῷ κατέθηκε καλύψας γαστρὶ βοεΐη,
τῷ δ' αὖτ' ὀστέα λευκὰ βοὸς δολίῃ ἐπὶ τέχνῃ
εὐθετίσας κατέθηκε καλύψας ἀργέτι δημῷ·
δὴ τότε μιν προσέειπε πατὴρ ἀνδρῶν τε
θεῶν τε·

540

«Ἰαπετιονίδη, πάντων ἀριδείκετ' ἀνάκτων,
ὦ πέπρον, ὡς ἕτεροζήλως διεδάσσαι μοίρας.»
Ἦς φάτο κερτομέων Ζεὺς ἄφθιτα μήδεα εἰδώς·

545

τὸν δ' αὖτε προσέειπε Προμηθεὺς

ἄγκυλομήτης
ἦκ' ἐπιμειδήσας, δολίης δ' οὐ λήθετο τέχνης·
«Ζεῦ κύδιστε μέγιστε θεῶν αἰιγενετάων,
τῶν δ' ἔλευ ὀπποτέρην σε ἐνὶ φρεσὶ θυμὸς
ἀνώγει.»

Φῆ ῥα δολοφρονέων· Ζεὺς δ' ἄφθιτα μήδεα
εἰδῶς

550

γνῶ ῥ' οὐδ' ἠγνοίησε δόλον· κακὰ
δ' ὄσσετο θυμῷ
θνητοῖς ἀνθρώποισι, τὰ καὶ τελέεσθαι
ἔμελλεν.
Χερσὶ δ' ὃ γ' ἀμφοτέρησιν ἀνείλετο λευκὸν
.....ἄλειφαρ·

χώσατο δὲ φρένας ἀμφί, χόλος δέ μιν ἴκετο

.....θυμὸν,

ὡς ἴδεν ὀστέα λευκὰ βοὸς δολίῃ ἐπὶ τέχνῃ.

555

Ἐκ τοῦ δ' ἀθανάτοισιν ἐπὶ χθονὶ φύλ'

ἀνθρώπων

καίουσ' ὀστέα λευκὰ θυηέντων ἐπὶ βωμῶν.

Τὸν δὲ μέγ' ὀχθήσας προσέφη νεφεληγερέ-

τα Ζεὺς·

«Ἴαπετιονίδη, πάντων πέρι μήδεα εἰδώς,

ὦ πέπον, οὐκ ἄρα πω δολίης ἐπιλήθεο

.....τέχνης.»

560

Ἵως φάτο χωόμενος Ζεὺς ἄφθιτα μήδεα

.....εἰδώς·

ἐκ τούτου δὴ ἔπειτα δόλου μεμνημένος αἰεὶ

οὐκ ἔδίδου μελίησι πυρὸς μένος ἀκαμάτιο
θνητοῖς ἀνθρώποις, οἳ ἐπὶ χθονὶ

.....**ναιετάουσιν.**

Ἄλλά μιν ἐξαπάτησεν εὖς πάις Ἰαπετοῖο
κλέψας ἀκαμάτιο πυρὸς τηλέσκοπον

565

.....**αὐγὴν**

ἐν κοίλῳ νάρθηκι δάκεν δέ ἐ νειόθι θυμόν,
Ζῆν' ὑψιβρεμέτην, ἐχόλωσε δέ μιν φίλον

ἦτορ,

ὡς ἴδ' ἐν ἀνθρώποισι πυρὸς τηλέσκοπον

.....**αὐγὴν.**

Κι' ο Ιαπετός του Ωκεανού την κόρη την ομορφοστράγαλη Κλυμένη επήρε· ανέβηκε μαζί της στο γαμήλιο το κρεβάτι, κι' αυτή τον Άτλαντα του γέννησε το γιο με την ατρόμαχτη ψυχή· του γέννησε και τον μεγαλοφάνταστο Μενοίτιο και τον Προμηθέα τον εύστροφο και γρήγορο στο νου, και τέλος τον αδέξιο τον Επιμηθέα, που απ' την αρχή συμφορά στάθηκε για τους ανθρώπους που τους τρέφει το ψωμί (512), γιατί εδέχτηκε αυτός πρώτος την παρθένα πούπλασεν ο Δίας. Τον ασεβή Μενοίτιον ο Δίας με το μακρύ το βλέμμα γκρέμισε μέσ' στο βυθό του Ερέβους, με τον φλογόβολο χτυπώντας κεραυνό, για το ξεφρένιασμα και την ασύγκριτη τη δύναμί του (516). Ο Άτλας, σ' ανάγκη υποταγμένος τρομερή, ορθός στα πέρατα της γης, μπροστά στις

λιγερόφωνες τις Εσπερίδες, κρατάει τον πλατύτατο ουρανό με το κεφάλι και τ' ακάματά του χέρια· γιατί την κλήρα τούτη νάχη τώρισε ο βαθύβουλος ο Δίας (520). Όσο και για τον Προμηθέα πούχε τα πολλά σοφίσματα, μ' αφεύγατα δεσμά, βαρύμοχτα δεσμά, τον έδεσε και με κολώνα τον εκάρφωσε μπηγμένην ως τη μέση· και καταπάνω του απλοφτέρουγο ξεσήκωσε αετό· κι' αυτός το σκώτι τούτρωγε το αθάνατο· κι' όσο τη μέρα τούτρωγε το τεντοφτέρουγο όρνιο, ολονυχτίς μεγάλωνε και πάντα ήταν ακέριο (525). Μα τ' όρνιο τούτο, της Αλκμήνης της ομορφοστράγαλης ο γιος, ο Ηρακλής, το σκότωσε κι' από τη μαύρη τούτη αρρώστια λύτρωσε του Ιαπετού τον γιο και τον λευτέρωσε απ' τα πάθη, κι' όχι χωρίς το θέλημα του Ολύμπιου Δία πόχει τον υπέρ-

τατο τον θρόνο και που ήθελε τη δόξα του Ηρα- κλή του Θηβογεννη- μένου ακόμα μεγαλύτερη, παρά μπροστά, στη γη την πολυθρέφτρα (531)· με τη φρο- ντίδα τούτη τίμησε τον μεγαλόδοξό του γιο, κι' αν κι' ήταν ωργισμένος, τη χολή παράτη- σε πούχε του Προμηθέα, γιατί συ- ναγωνίζονταν στο νου τον ίδιον αυ- τόν, τον γιο του Κρόνου, π' ακέριος αναβράζει από το μέγα θάρρος (534).

Ήτανε τότε που κανόνιζαν στη Μηκώνη τις σχέσεις τους οι θεοί και οι θνητοί άνθρωποι. Τότε λοιπόν με μεγάλη του προθυμία μοίρασε ένα μεγαλόσωμο βώδι ο Προμηθέας και θέλησε να ξεγελάση το νου του Δία. Για το ένα απ' τα δυο μέρη έβαλε τα κρέατα και τα εντόσθια τα παχιά μέσα σε ξύγκι και τα σκέπασε με την κοιλιά του βωδιού· για τ' άλλο,

με τα δόλια τα σοφίσματά του πήρε τ' άσπρα κόκκαλα του βωδιού, τα ταχτοποίησε και τάβαλε χάμου κι' αυτά, σκεπάζοντάς τα μ' άσπρο ξύγκι (541). Πάνω σ' αυτό λοιπόν του μίλησε ο πατέρας των θεών και των ανθρώπων και του είπε: — «Γιε του Ιαπετού, πιο δοξασμένε απ' όλους τους αφέντες, στάθηκες, φίλε, μεροληπτικός στο μοίρασμά σου τούτο» (544).

Έτσι, μαλώνοντάς τον, είπε ο Δίας πόχει τις αιώνιες τις βουλές. Κι' ο Προμηθέας με τους δόλιους στοχασμούς, τούπε χαμογελώντας μ' αλαφρό χαμόγελο και μ' άγρυπνο το νου του στην απάτη που μηχανευόταν:

— «Δία πανένδοξε κι' απ' όλους τους αθάνατους θεούς ο πιο μεγάλος, να, διάλεξε από τούτες τη μερίδα π' αγαπά η ψυχή σου» (549).

Ἔτσι, με την απάτη στο μυαλό, του μίλησε· κι' ο Δίας πόχει τις αιώνιες βουλές, ένιωσε, δεν του ξέφυγεν η απάτη· κι' έβαλε το κακό στο νου για τους θνητούς ανθρώπους, που κι' αποφασισμένος ήταν να το κάμη. Με τα δυο χέρια σήκωσε τ' άσπρο ξύγκι· κι' η οργή δεξιά — ζερβά του πήρε την ψυχή και την καρδιά του μαύρισε χολή, σαν είδε τ' άσπρα του βωδιού τα κόκκαλα και πως την έπαθε απ' τη δόλια τέχνη (555). Κι' είν' απ' αυτό που στους αθάνατους θεούς στη γη τα έθνη των ανθρώπων κόκκαλα άσπρα στους βωμούς τους φλογερούς επάνω καίνε. Και με καρδιά λοιπόν πολύ βαρειά, ο Δίας, που τα νέφη συμμαζεύει, του είπε: — «Α, γιε του Ιαπετού, πούσαι σοφός καθώς κανένας άλλος, βλέπω, καλέ μου φίλε,

πως την τέχνη της απάτης δεν λησμόνησες ακόμη» (560).

Έτσι ωργισμένος τούπε ο Δίας πόχει τις αιώνιες βουλές' κι' από τα τότε αναθυμούμενος τον δόλο πάντα, δεν κατεύθυνε πια την ορμή της ακάματης φλόγας στα φράξα για τους ανθρώπους τους θνητούς που κατοικούν στη γην επάνω (564). Αλλά ο αντρείος ο γιος του Ιαπετού τον εξαπάτησε, κλέβοντας μέσα σε κούφιο καλάμι της φλόγας της ακάματης τη μακρόφεγγη λάμψι. Μα τούτη η πράξι δάγκωσε μέσ' στην ψυχή κατάβαθα τον Δία π' από ψηλά βροντάει και την καρδιά του μαύρισε η χολή καθώς ανάμεσα είδε στους ανθρώπους τη μακρόφεγγη της φλόγας λάμψι (569).

Μετάφραση: Παναγή Λεκατσά

ΑΙΣΧΥΛΟΥ, ΠΡΟΜΗΘΕΑΣ ΔΕΣΜΩΤΗΣ Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΟΥ ΠΡΟΜΗΘΕΑ ΣΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ

Πρ. μή τοι χλιδῆ δοκεῖτε μηδ' αὐθαδία
σιγᾶν με' συννοία δὲ δάπτομαι κέαρ
ὄρων ἑμαυτὸν ὧδε προυσελούμενον.
Καίτοι θεοῖσι τοῖς νέοις τούτοις γέρα
τίς ἄλλος ἢ 'γὼ παντελῶς διώρισεν; 440
ἀλλ' αὐτὰ σιγῶ' καὶ γὰρ εἰδυίαισιν ἂν
ὑμῖν λέγοιμι. Τὰν βροτοῖς δὲ πῆματα
ἀκούσαθ', ὡς σφας νηπίους ὄντας τὸ πρὶν
ἔννους ἔθηκα καὶ φρενῶν ἐπηβόλους.
λέξω δὲ μέμπιν οὔτιν' ἀνθρώποις ἔχων, 445

ἀλλ' ὧν δέδωκ' εὖνοιαν ἐξηγούμενος·
οἱ πρῶτα μὲν βλέποντες ἔβλεπον μάτην,
κλύοντες οὐκ ἤκουον, ἀλλ' ὄνειράτων
ἀλίγκιοι μορφαῖσι τὸν μακρὸν βίον
ἔφυρον εἰκῆ πάντα, κοῦτε πλινθυφεῖς
δόμους προσείλους ἦσαν, οὐ ξυλουργίαν,
κατώρυχες δ' ἔναιον ὥστ' ἀήσυροι
μύρμηκες ἀντρων ἐν μυχοῖς ἀνηλίοις.
Ἦν δ' οὐδὲν αὐτοῖς οὔτε χείματος τέκμαρ
οὔτ' ἀνθεμώδους ἦρος οὔτε καρπίμου
θέρους βέβαιον, ἀλλ' ἄτερ γνώμης τὸ πᾶν
ἔπρασσον, ἔστε δὴ σφιν ἀντολὰς ἐγὼ
ἄστρων ἔδειξα τάς τε δυσκρίτους δύσεις.
Καὶ μὴν ἀριθμόν, ἔξοχον σοφισμάτων,

450

455

ἔξηϋρον αὐτοῖς, γραμμάτων τε συνθέσεις, 460
μνήμην ἀπάντων, μουσομήτορ' ἐργάνην'
κᾶζευξα πρῶτος ἐν ζυγοῖσι κνώδαλα
ζεύγλαισι δουλεύοντα, σώμασίν θ' ὅπως
θνητοῖς μεγίστων διάδοχοι μοχθημάτων
γένοινθ', ὑφ' ἄρμα τ' ἤγαγον φιληνίους 465
ἵππους, ἄγαλμα τῆς ὑπερπλούτου χλιδῆς'
θαλασσόπλαγκτα δ' οὔτις ἄλλος ἀντ' ἐμοῦ
λινόπτερ' ἠϋρε ναυτίλων ὀχήματα.
Τοιαῦτα μηχανήματ' ἐξευρῶν τάλας
βροτοῖσιν αὐτὸς οὐκ ἔχω σοφισμ' ὅτῳ 470
τῆς νῦν παρούσης πημονῆς ἀπαλλαγῶ.
Χο. Πέπονθας αἰκὲς πῆμ' ἀποσφαλεῖς φρενῶν
πλανᾶ, κακὸς δ' ἰατρὸς ὥς τις ἐς νόσον

πεσῶν ἄθυμεις, καὶ σεαυτὸν οὐκ ἔχεις
εὐρεῖν ὅποιοις φαρμάκοις ἰάσιμος. 475

Πρ. Τὰ λοιπὰ μου κλύουσα θαυμάσῃ πλέον,
οἷας τέχνας τε καὶ πόρους ἐμησάμην·
τὸ μὲν μέγιστον, εἴ τις ἐς νόσον πέσοι,
οὐκ ἦν ἀλέξημ' οὐδέν, οὔτε βρώσιμον
οὐ χριστὸν οὐδὲ πιστόν, ἀλλὰ φαρμάκων 480

χρεῖαι κατεσκεύλλοντο, πρὶν γ' ἐγὼ σφισιν
ἔδειξα κράσεις ἡπίων ἀκεσμάτων,
αἷς τὰς ἀπάσας ἐξαμύνονται νόσους·
τρόπους τε πολλοὺς μαντικῆς ἐστοίχισα,
κᾶκρινα πρῶτος ἐξ ὄνειράτων ἃ χρῆ 485
ὔπαρ γενέσθαι, κληδόνας τε δυσκρίτους
ἐγνώρισ' αὐτοῖς ἐνοδίους τε συμβόλους,

γαμψωνύχων τε πτηῖσιν οἰωνῶν σκεθρῶς
διώρισ', οἵτινές τε δεξιοὶ φύσιν
εὐωνύμους τε, καὶ δίαιταν ἦντινα 490
ἔχουσ' ἕκαστοι καὶ πρὸς ἀλλήλους τίνες
ἔχθραι τε καὶ στέργηθρα καὶ συνεδρίαι·
σπλάγχνων τε λειότητα, καὶ χροιάν τίνα
ἔχουσ' ἂν εἴη δαίμοσιν πρὸς ἡδονὴν
χολή, λοβοῦ τε ποικίλην εὐμορφίαν· 495
κνίση τε κῶλα συγκαλυπτὰ καὶ μακρὰν
ὄσφῦν πυρώσας δυστέκμαρτον εἰς τέχνην
ῶδωσα θνητούς, καὶ φλογωπὰ σήματα
ἔξωμμάτωσα πρόσθεν ὄντ' ἐπάργεμα.
Τοιαῦτα μὲν δὴ ταῦτ' ἔνερθε δὲ χθονὸς 500
κεκρυμμέν' ἀνθρώποισιν ὠφελήματα,

χαλκὸν σίδηρον ἄργυρον χρυσόν τε, τίς
φήσειεν ἂν πάροιθεν ἐξευρεῖν ἐμοῦ;
οὐδεῖς, σάφ' οἶδα, μὴ μάτην φλυῖσαι θέλων.
Βραχεῖ δὲ μύθῳ πάντα συλλήβδην μάθε'
πᾶσαι τέχναι βροτοῖσιν ἐκ Προμηθέως.

505

ΠΡ. Μην πάρετε για πείσμα και περφάνια

**τη σιωπή μου· η φρόνηση με τρώει
σε τέτοιες βλέποντας ντροπές τον εαυτό μου.**

**Όμως ποιος άλλος από με στους νέους
θεούς έχει χαρίσει τις τιμές των;**

440

Μα δε μιλώ γι' αυτά. Τι να τα λέω;

**Τα ξέρετε καλά· τις δυστυχίες
ακούστε των θνητών, που ενώ δεν είχαν
πρωτύτερα μυαλό, με νου και σκέψη**

**τους φώτισα. Κι όσα θα πω, δεν είναι
παράπονο γι' αυτούς, μονάχα δείχνω**

445

**το τι καλό τους έχω κάνει· πρώτα
εκείνοι εβλέπαν, μα έβλεπαν του κάκου**

κι άκουγαν, μα δεν άκουγαν καθόλου,
αλλά ως θολές μορφές ονειρών σ' όλο
το μάκρος της αργόσυρτης ζωής των
αστόχαστα ανακάτευαν τα πάντα
κι ουδέ πλιθόχτιστα ξέραν να χτίζουν
ηλιόφωτα καλύβια, ουδέ την τέχνη
τα ξύλα να δουλεύουν, μα υπόγεια ζούσαν
σ' ανήλιαγες σπηλιές στης γης τα βάθη,
καθώς τ' αλαφροκίνητα μερμήγκια.
Μήτε να ξεχωρίζουνε κατέχαν
με σίγουρο σημάδι το χειμώνα,
μηδέ την άνοιξη την ανθισμένη,
μηδέ το καρποφόρο καλοκαίρι,
αλλά έτσι δίχως κρίση και στην τύχη

450

455

ήταν η κάθε πράξη τους, ωσότου
τις δύσκολες κι ανέγνωρες των άστρων
ανατολές τους έδειξα και δύσεις.
Μα και τον αριθμό, πρώτη σοφία,
τους βρήκα εγώ, και των γραμμάτων
τα συνταιριάσματα, δουλεύτρα τέχνη,
μητέρα των Μουσών, μνήμη των πάντων.
Κι έβαλα πρώτος στο ζυγό τα ζώα
σε ζεύγλες και σαμάρια να δουλεύουν,
για να σηκώνουν των θνητών τους μόχθους
τους πιο τρανούς, και δαμασμένα στο άρμα
τ' αλόγατα έζεψα, λαμπρό καμάρι
της πλούσιας αρχοντιάς. Κι έξω από μένα
κανένας άλλος τα λινόφτερα δεν ήβρε

460

465

τα θαλασσόδρομα των ναυτικών αμάξια.
Κι ενώ για τους ανθρώπους τέτοιες τέχνες
σκέφτηκα ο δόλιος, τρόπο εγώ δεν έχω
τη συμφορά μου ετούτη να ξεφύγω.

470

ΧΟ- Αταίριαστη σε βρήκε δυστυχία
ΡΟΣ

ξαστόχησες και παραδέρνει ο νους σου,
κι όπως κακός γιατρός που αρρώστια
τον χτύπησε, κι εσύ στενοχωριέσαι,
γιατί δεν έχεις γιατρικά να σε γιατρέψουν

475

ΠΡ. Ακούγοντας και τ' άλλα, θα σαστίσεις

ακόμα περισσότερο, ποιους τρόπους
σοφίστηκα, ποιες τέχνες. Πρώτα απ' όλα
αν κάποιος αρρωστούσε, δεν υπήρχε
ξαρρωστικό κανένα, ούτε να φάει,
ουδέ να πει και ν' αλειφτεί, μα έτσι
δίχως αντίδοτο αργοσβήναν, ώσπου
τους έδειξα πραϋντικά βοτάνια
να σμίγουν και μ' αυτά όλες τις αρρώστιες
να πολεμούνε. Και τους πλήθιους τρόπους
της μαντικής εδίδαξα, και πρώτος
εξήγησα ποια ονείρατα αληθεύουν
κι αλλόκοτους αχούς των δρόμων
και συντυχιές τους έμαθα να κρίνουν.
Και των αρπαχτικών πουλιών καθάρια

480

485

τους όρισα το πέταγμα' σημάδι,
εξαίσιο το δεξί να λογαριάζουν
και το ζερβί κακότυχο. Ποιες έχτρες 490
έχει καθένα, ποιες συνήθειες και φιλίες,
πώς σμίγει σε κοπάδι, και των σπλάχνων
τη λαμπερή μορφή, τι χρώμα νά 'χουν
στους θεούς για ν' αρέσουνε κι ακόμη
τις πλήθιες όψεις του λοβού και της χολής 495
και τα μεριά με πάχος σκεπασμένα
και το μακρύ το κόκαλο της πλάτης
πυρώνοντας στη θράκα, εγώ το δρόμο
δύσκολης στους θνητούς χάραξα τέχνης'
και τα λαμπρά φανέρωσα της φλόγας
σημάδια, που αφανέρωτα ήταν πρώτα.

**Αυτά λοιπόν' και κάτω από το χώμα
κρυμμένους θησαυρούς για τους ανθρώπους,
σίδηρο και χαλκό, χρυσάφι, ασήμι,
ποιος θά 'λεγε πως τά 'βρε πρώτος;
Κανείς, καλά το ξέρω, εχτός αν θέλει
να φλυαρεί του κάκου. Μ' ένα λόγο
στο λέω για να το μάθεις στους θνητούς
όλες οι τέχνες απ' τον Προμηθέα.**

500

505

Μετάφραση: Τάσου Ρούσσου

Χειρόγραφο που διασώζει Διαλόγους του Πλάτωνα. (Βιβλιοθήκη της Οξφόρδης).

ΕΝΟΤΗΤΑ 1η (318Ε-320C)

Μπορεί η αρετή να γίνει αντικείμενο διδασκαλίας;

Ο Πρωταγόρας εξηγεί στον Σωκράτη τι διδάσκει στους νέους που παρακολουθούν τα μαθήματά του. Οι αντιρρήσεις του Σωκράτη.

«Το μάθημα [το οποίο διδάσκω] είναι η εύβουλία, η σωστή σκέψη και λήψη αποφάσεων τόσο για τα θέματα που αφορούν τα οίκεϊα, την ιδιωτική ζωή, πώς δηλαδή να διευθετεί κανείς με τον καλύτερο τρόπο τα ζητήματα του οίκου του, όσο και για τα θέματα που αφορούν την πόλη, ώστε να είναι κανείς όσο γίνεται

πιο ικανός να πράξει και να μιλήσει για τα πολιτικά θέματα».

«Άραγε», είπα εγώ [δηλ. ο Σωκράτης, που αφηγείται τη συζήτησή του με τον Πρωταγόρα σε τρίτο φίλο του], «παρακολουθώ σωστά τα λεγόμενά σου; Γιατί απ' ό,τι καταλαβαίνω, μιλάς για την πολιτική τέχνη και εννοείς πως αναλαμβάνεις να κάνεις τους άνδρες αγαθούς πολίτες».

«Αυτό ακριβώς, Σωκράτη», είπε, «είναι το μάθημα που ισχυρίζομαι πως διδάσκω».

«Μάλιστα, ωραία τέχνη κατέχεις λοιπόν, αν βέβαια την κατέχεις πραγματικά», είπα εγώ. «Εγώ πάντως, θα σου πω αυτό που σκέφτομαι. Γιατί εγώ δεν θεωρούσα, Πρωταγόρα, πως αυτό είναι κάτι που διδάσκεται. Αφού όμως το λες εσύ, εγώ δεν μπορώ να το αμφισβητή-

σω. Αλλά το σωστό εκ μέρους μου είναι να πω για ποιο λόγο νομίζω πως δεν πρόκειται για κάτι που διδάσκεται και γιατί δεν μπορούν οι άνθρωποι να το μεταδώσουν σε άλλους ανθρώπους. Εγώ λοιπόν θεωρώ, όπως και οι άλλοι Έλληνες, πως οι Αθηναίοι είναι σοφοί. Και βλέπω ότι, όποτε συγκεντρωνόμαστε στην εκκλησία του δήμου, όταν η πόλη πρόκειται να εκτελέσει κάποιο έργο οικοδομικό, καλούμε τους οικοδόμους ως συμβούλους στην οικοδομία, κι όταν πάλι πρόκειται για ναυπηγικό έργο, καλούμε τους ναυπηγούς, και με τον ίδιο τρόπο πράττουμε όταν πρόκειται για όλα τα αντίστοιχα έργα, για όσα δηλαδή θεωρείται πως είναι διδακτά και μπορεί κάποιος να τα μάθει με κατάλληλα μαθήματα. Εάν επιχειρήσει δε κάποιος άλλος να δώ-

σει τη συμβουλή του στον δήμο, κάποιος που οι άνθρωποι δεν τον θεωρούν τεχνίτη σχετικό, η συνέλευση δεν τον αποδέχεται, ακόμα κι αν είναι και ωραίος και πλούσιος και από μεγάλη οικογένεια. Αντίθετα, τον κοροϊδεύουν και του φωνάζουν, μέχρι αυτός που τόλμησε να μιλήσει να φύγει μόνος του τρομοκρατημένος ή μέχρι να τον σύρουν οι τοξότες και να τον βγάλουν σηκωτό, με διαταγή των πρυτάνεων. Για τα θέματα λοιπόν που θεωρούν [οι Αθηναίοι] ότι εξαρτώνται από κάποια συγκεκριμένη τεχνογνωσία, έτσι ενεργούν. Όταν όμως πρέπει να αποφασιστεί κάποιο ζήτημα που αφορά τη διοίκηση της πόλεως, σηκώνεται και δίνει τις συμβουλές του γι' αυτό εξίσου και ο οικοδόμος, και ο σιδεράς, και ο έμπορος ή ο ναυτικός, και ο πλούσιος, και ο

φτωχός, και αυτός που είναι από μεγάλο γένος, και αυτός που δεν είναι από κάποια γενιά σπουδαία. Και κανένας δεν τους ψέγει γι' αυτό, όπως τους προηγούμενους: γιατί εσύ, χωρίς να έχεις διδαχτεί από πουθενά αυτό το πράγμα και χωρίς να έχεις δάσκαλο σ' αυτό το θέμα, θέλεις τώρα να δώσεις και συμβουλές. Άρα, είναι προφανές πως δεν θεωρούν ότι το πράγμα αυτό είναι κάτι που διδάσκεται.

Αυτή τη στάση φυσικά δεν την έχει μόνο η συνέλευση της πόλης μας, αλλά και στο ιδιωτικό επίπεδο [βλέπουμε ότι] οι πιο σοφοί και οι άριστοι των πολιτών μας δεν μπορούν να μεταβιβάσουν αυτή την αρετή που έχουν οι ίδιοι σε άλλους. Ο Περικλής, ας πούμε, ο πατέρας των νεαρών από 'δω, τους μόρφωσε καλά στα θέματα που εξαρτώ-

νται από τους δασκάλους. Αλλά στα θέματα στα οποία ο ίδιος είναι σοφός, ούτε αυτός τους εκπαιδεύει ούτε σε άλλους έδωσε τους γιους του να τους εκπαιδεύσουν. Κι αυτοί, τριγυρίζουν και βόσκουν, σαν ζώα λυμένα, όπου τύχει να συναντήσουν από μόνοι τους την αρετή. Κι αν θέλεις, δεσ και τον Κλεινία, τον μικρό αδελφό του Αλκιβιάδη από 'δω. Αυτόν τον είχε στην κηδεμονία του ο Περικλής και, φοβούμενος μήπως τον χαλάσει ο Αλκιβιάδης, τον πήρε από αυτόν και ανέθεσε στον Αρίφρονα να τον μορφώσει. Και πριν κλείσουν έξι μήνες, ο Αρίφρονας του τον έδωσε πίσω, μη ξέροντας τι να κάνει μαζί του. Και άλλους πάμπολλους έχω να σου απαριθμήσω, οι οποίοι, ενώ ήταν οι ίδιοι αγαθοί, δεν μπόρεσαν ποτέ τους να βελτιώσουν κανένα

ούτε από τους συγγενείς τους ούτε από τους ξένους. Εγώ λοιπόν, Πρωταγόρα, έχοντας υπόψη μου αυτά τα γεγονότα, δεν θεωρώ πως η αρετή είναι διδακτή. Επειδή όμως σε ακούω να το υποστηρίζεις εσύ, κάμπτομαι και πιστεύω πως κάτι θα εννοείς, αφού θεωρώ πως έχεις μεγάλη πείρα σε πολλά ζητήματα, και πολλά έχεις μάθει και πολλά επίσης έχεις ανακαλύψει μόνος σου. Αν λοιπόν μπορείς να μας αναλύσεις με τρόπο εναργέστερο γιατί η αρετή είναι διδακτή, μη μας αρνηθείς και **κάνε το**».

«Όχι, Σωκράτη», είπε, «δεν θα σας αρνηθώ. Αλλά, τι προτιμάς από τα δύο; Να σας το αναλύσω με έναν μύθο, όπως κάνουν οι γεροντότεροι στους νέους, ή να αναπτύξω το ζήτημα σε μια διάλεξη;»

Πολλοί από αυτούς που κάθονταν κοντά είπαν αμέσως να αναπτύξει το θέμα με όποιοι από τους δύο τρόπους θέλει.

«Εγώ νομίζω», είπε εκείνος, «πως είναι πιο χαριτωμένο να σας πω έναν μύθο».

Ερμηνευτικά σχόλια

οἰκεῖα [πράγματα]: Οἶκος στην αρχαία Ελλάδα δεν σήμαινε μόνον σπίτι, όπως σήμερα, ούτε δήλωνε μόνον την οικογένεια (δηλαδή το σύνολο των μελών μιας ομάδας ανθρώπων που συνδέονται με συγγενικούς δεσμούς). Ο οἶκος, όπως λέει χαρακτηριστικά ο Αριστοτέλης στα Πολιτικά του, ήταν η μικρότερη μονάδα, το μικρότερο συστατικό στοιχείο της κοινωνίας' φυσικά, ει-

δικά στις αρχαϊκές κοινωνίες, ο οίκος ήταν συνδεδεμένος και με την κατοχή γης (αυτό δεν ίσχυε πια αναγκαστικά σε κοινωνίες όπως η Αθήνα του 5ου αιώνα, με ανεπτυγμένη εμπορική και βιοτεχνική οικονομία). Το χαρακτηριστικό του οίκου πάντως, στο ιδεολογικό επίπεδο, ήταν ότι είχε μια συνέχεια μέσα στο χρόνο, είχε παρελθόν (τους προγόνους) και μέλλον (τους απογόνους). Γι' αυτό και ήταν υποχρέωση κάθε ενήλικου άνδρα να σεβαστεί το παρελθόν του οίκου του και να εξασφαλίσει τη συνέχειά του στο μέλλον. Άρα, η κοινωνική στάση και το ήθος κάθε άνδρα είχε συνέπειες όχι μόνο ατομικές, αλλά και ως προς τη συντήρηση και διατήρηση του κύρους του οίκου του. Τα οικεία είναι, επομένως, όλες οι υποθέσεις που σχετίζονταν με την

οικονομική και κοινωνική ευμάρεια ενός οίκου και αποτελούσαν ένα από τα σημαντικότερα καθήκοντα του ενήλικου άνδρα.

Άνδρες: Ο λόγος για τον οποίο αναφέρεται αποκλειστικά και μόνον σε άνδρες όσον αφορά την πολιτική αρετή είναι, φυσικά, διότι στην αρχαία Ελλάδα μόνον οι άνδρες είχαν πολιτικά δικαιώματα. Ο ενήλικος ελεύθερος άνδρας είναι ο κύριος του οίκου, δηλαδή είναι αυτός που έχει δικαιώματα ιδιοκτησίας πάνω στην περιουσία και δικαιώματα διάθεσης και διοίκησης πάνω στα μέλη της οικογένειας' και οι γυναίκες και τα παιδιά και οι δούλοι της οικογένειας κηδεμονεύονται από τον κύριο του οίκου. Στο δημόσιο επίπεδο, οι ενήλικοι ελεύθεροι Αθηναίοι άνδρες είναι οι μόνοι που έχουν δικαιώματα πολίτη, οι μόνοι δηλαδή

που έχουν δικαίωμα να συμμετέχουν στις συνελεύσεις του δήμου, να εκλέγονται στα διάφορα αξιώματα της πόλεως, να στρατεύονται (πλην ορισμένων εξαιρέσεων), να γίνονται μέλη των δικαστηρίων και να μηνύουν στα δικαστήρια ή να παρουσιάζονται ως μάρτυρες σε αυτά.

ἀγαθοὺς: Ο ὅρος ἀγαθός παραπέμπει φυσικά στο ιδανικό της καλοκαγαθίας που διείπε την αρχαία ελληνική κοινωνία. Ο Έλληνας ἄνδρας ἔπρεπε να εἶναι καλὸς κἀγαθός, δηλαδή αφενός ωραῖος, γυμνασμένος, ικανός να εκπληρώσει τα καθήκοντά του ως οπλίτης και αφετέρου σώφρων, συνετός και μετρημένος, με ἀπόλυτη αυτοσυγκράτηση ἀπέναντι στα πάθη, με ικανότητα να κρίνει και να δρα λε-

λογισμένα. Εδώ ο Πρωταγόρας αναφέρεται μόνο στο δεύτερο συστατικό αυτού του ιδανικού, την αγαθότητα, γιατί προφανώς μόνον αυτή ενδιαφέρει τη συζήτηση που διεξάγεται.

Θέματα για συζήτηση

- 1. Πώς κρίνετε τη στάση του αθηναϊκού δήμου, όπως την περιγράφει ο Σωκράτης, απέναντι στους ειδικούς πάνω σε κάποια συγκεκριμένα ζητήματα και απέναντι στους πολίτες που, σε γενικά θέματα, θέλουν να δώσουν τη γνώμη τους στην πολιτική συνέλευση; Ποια θεωρείτε ότι είναι η στάση των σημερινών πολιτικών κοινωνιών απέναντι στο θέμα;**
- 2. Συνοψίστε και συζητήστε τους**

λόγους για τους οποίους ο Σωκράτης ισχυρίζεται πως η αρετή δεν μπορεί να μεταδοθεί.

ΕΝΟΤΗΤΑ 2η (320D-321B5)

Η αρχή της δημιουργίας του ανθρώπου

Ἦν γάρ ποτε χρόνος ὅτε θεοὶ μὲν ἦσαν, θνητὰ δὲ γένη οὐκ ἦν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τούτοις χρόνος ἦλθεν εἰμαρμένος γενέσεως, τυποῦσιν αὐτὰ θεοὶ γῆς ἔνδον ἐκ γῆς καὶ πυρὸς μείζαντες καὶ τῶν ὅσα πυρὶ καὶ γῆ κερράννυται. Ἐπειδὴ δ' ἄγειν αὐτὰ πρὸς φῶς ἔμελλον, προσέταξαν Προμηθεΐ καὶ Ἐπιμηθεΐ κοσμησαί τε καὶ νεῖμαι δυνάμεις ἑκάστοις ὡς πρέπει. Προμηθεΐα δὲ παραιτεῖται Ἐπιμηθεὺς αὐτὸς νεῖμαι, "Νείμαντος δέ μου," ἔφη, "ἐπίσκεψαι·" καὶ οὕτω πείσας νέμει. Νέμων δὲ τοῖς μὲν ἰσχὺν ἄνευ τάχους προσῆπτεν,

τοὺς δ' ἀσθενεστέρους τάχει ἐκόσμηι· τοὺς δὲ ὤπλιζε, τοῖς δ' ἄοπλον διδοὺς φύσιν ἄλλην τιν' αὐτοῖς ἐμηχανᾶτο δύναμιν εἰς σωτηρίαν. Ἄ μὲν γὰρ αὐτῶν σμικρότητι ἤμπισχεν, πτηνὸν φυγὴν ἢ κατάγειον οἴκησιν ἔνεμεν· ἃ δὲ ἠΐξε μεγέθει, τῶδε αὐτῶ αὐτὰ ἔσωζεν· καὶ τᾶλλα οὕτως ἐπανισῶν ἔνεμεν. Ταῦτα δὲ ἐμηχανᾶτο εὐλάβειαν ἔχων μή τι γένος ἀϊστωθείη· ἐπειδὴ δὲ αὐτοῖς ἀλληλοφθοριῶν διαφυγὰς ἐπήρκεσε, πρὸς τὰς ἐκ Διὸς ὥρας εὐμάρειαν ἐμηχανᾶτο ἀμφιεννὺς αὐτὰ πυκναῖς τε θριξίν καὶ στερεοῖς δέρμασιν, ἱκανοῖς μὲν ἀμῦναι χειμῶνα, δυνατοῖς δὲ καὶ καύματα, καὶ εἰς εὐνάς ἰοῦσιν ὅπως ὑπάρχουσι τὰ αὐτὰ ταῦτα στρωμνὴ οἰκεία τε καὶ αὐτοφυῆς ἐκάστω· καὶ ὑποδῶν τὰ μὲν ὅπλαῖς, τὰ δὲ [θριξίν καὶ] δέρ-

μασιν στερεοῖς καὶ ἀναίμοις. Τού-
ντεῦθεν τροφὰς ἄλλοις ἄλλας ἐξε-
πόριζεν, τοῖς μὲν ἐκ γῆς βοτάνην,
ἄλλοις δὲ δένδρων καρπούς, τοῖς
δὲ ῥίζας· ἔστι δ' οἷς ἔδωκεν εἶναι
τροφὴν ζῶων ἄλλων βοράν· καὶ
τοῖς μὲν ὀλιγογονίαν προσῆψε, τοῖς
δ' ἀναλισκομένοις ὑπὸ τούτων πο-
λυγονίαν, σωτηρίαν τῷ γένει πορί-
ζων.

Λεξιλόγιο

εἰμαρμένος (<μείρομαι [από τη ρί-
ζα ΜΕΡ παράγονται επίσης οι λέ-
ξεις μέρος, μερίς, μερίζω, μόρος,
μοῖρα, μόρσιμος]): αυτός που δίνε-
ται από τη μοῖρα· εἰμαρμένη: η
μοῖρα, ὅ,τι ἔχει δοθεί στον ἄνθρωπο
από τη μοῖρα

τυπόω-ῶ: σχηματίζω με πίεση, σφραγίζω, πλάθω
κεράννυται· κεράννυμι: αναμιγνύω· ὅσα κεράννυται: η φωτιά με τον αέρα και το νερό με το χώμα.
παραιτέομαι-οὔμαι: αιτούμαι, ζητώ κάτι ως χάρη από κάποιον
νεῖμαι· νέμω: διανέμω, μοιράζω
ἐπίσκεψαι· ἐπισκοπέω-ῶ: παρατηρώ, εξετάζω, προσέχω, μελετώ
προσῆπτεν· προσάπτω: παρέχω, δίνω, χορηγώ, αποδίδω σε κάποιον
δύναμις: εδώ, με την έννοια της ικανότητας, της ιδιότητας
ἤμπισχεν· ἀμπέχω ἢ ἀμπίσχω (ἀμφί + ἔχω ἢ ἀμφί + ἴσχω), ἄμπεχον, ἀμφέξω, ἤμπισχον: περιβάλλω, καλύπτω [στη μέση φωνή: περιβάλλομαι, ντύνομαι, φορώ]
πτηνὸς φυγή: φυγή πουλιού, δηλα-

δή φυγή με φτερά, πέταγμα (πρόκειται για σχήμα μετωνυμίας)

κατάγειος: α) μέσα στη γη, κάτω από τη γη, υπόγειος· β) ισόγειος, πάνω στο έδαφος

ἐπανισῶν· ἐπανισόω-ῶ: εξισώνω, καθιστώ κάτι ίσο με κάτι άλλο

εὐλάβεια: από το επίθετο εὐλαβής (<εὖ + λαβεῖν: κρατώ καλά): αυτός που προσέχει, που λαμβάνει προφυλάξεις. Εὐλάβεια είναι η ιδιότητα του εὐλαβοῦς, δηλαδή η μεγάλη προσοχή, η διάκριση, η πρόβλεψη.

ἀἴστωθειῆ· ἀἴστοῶ-ῶ: εξαφανίζω, καταστρέφω, αφανίζω

ἀλληλοφθοριῶν· ἀλληλοφθορία (παρασύνθετο από το επίθετο

ἀλληλοφθόροι: οἱ φθείροντες ἀλλήλους): αμοιβαία φθορά, καταστροφή

ἐπήρκεσε· ἐπαρκέω-ῶ: χορηγώ,

παρέχω κάτι σε ικανοποιητικό βαθμό

εὐμάρεια (<εὐ + μάρη: χέρι): ευχέρεια, ευκολία, επιδεξιότητα, ανάπαυση, προσαρμοστικότητα

εὐνή: η κλίνη, το κρεβάτι

στρωμνή: το στρωμένο κρεβάτι, το στρώμα και το σκέπασμα

ὑποδῶν ὑποδέω-ῶ: δένω από κάτω, δένω τα πόδια μου, τα περιδένω με σανδάλια

ἀναίμοις ὅ, ἡ ἄναιμος, τὸ ἄναιμον: ο χωρίς αίμα, σε αντίθεση με το ἔναιμος ἔδω, για τα ἔμβια ὄντα που δεν ἔχουν αίμα

βοτάνη: η τροφή των ζώων, το χορτάρι

ἔστι δ' οἷς: σε ορισμένα από αυτά

βορά (<βιβρώσκω): τροφή, κυρίως δε η τροφή των σαρκοβόρων ζώων (στον ποιητικό λόγο χρησιμοποιεί-

ται και για να δηλώσει την τροφή των ανθρώπων)

ὀλιγογονία: μικρή γονιμότητα, το να γεννά ένα ζωικό είδος λίγα μικρά σε κάθε τοκετό

πολυγονία: μεγάλη γονιμότητα

πορίζω: παρέχω, δίνω, επινοώ, εφευρίσκω

Ερμηνευτικά σχόλια

χρόνος: εννοεί την αρχή του χρόνου, την αρχή της δημιουργίας, το σημείο εκείνο που ακολουθεί τη θεογονία, δηλαδή τη γένεση των θεών. Είναι χαρακτηριστικό πως στην αρχαιοελληνική μυθολογική σκέψη υπάρχει μόνον θεογονία, και όχι κοσμογονία, όπως σε άλλες μυθολογίες ή στην εβραιοχριστιανική Γένεση. Αντίθετα από τον Ησίοδο,

που στη Θεογονία του αναφέρει, μετά τη δημιουργία των θεών, την ύπαρξη των ανθρώπων χωρίς να εξηγεί πώς πλάστηκαν και από ποιον, ο Πρωταγόρας μεταφέρει το κέντρο του ενδιαφέροντος στον άνθρωπο. Στον μύθο του, παρακολουθούμε τη διαδικασία με την οποία τα μεν ζώα "διαμορφώθηκαν", απέκτησαν δηλαδή το καθένα τις δικές του ιδιότητες, ο δε άνθρωπος απέκτησε τα χαρακτηριστικά εκείνα, τις αρετές, που συνιστούν τελικά την ανθρώπινη ουσία του.

θνητὰ γένη : τα θνητά πλάσματα, δηλαδή τα διάφορα είδη ζώων.

ἐκ γῆς καὶ πυρός: για τη γη, τη φωτιά, το νερό και τον αέρα ως τα τέσσερα στοιχεία από τα οποία δημιουργήθηκε το σύμπαν, δες Εισαγωγή, σελ. 15 επ.

ώρα [η λέξη παράγεται από την ίδια ινδοευρωπαϊκή ρίζα από την οποία στα αγγλικά παράγεται η λέξη *year*, το έτος]: α) ορισμένος χρόνος, χρονική περίοδος που ορίζεται από τους φυσικούς νόμους, περίοδος του έτους, του μήνα, της ημέρας· β) εποχή του έτους [οι αρχαίοι Έλληνες διέκριναν τρεις εποχές του χρόνου: το έαρ, δηλαδή την άνοιξη, το θέρος, δηλαδή το καλοκαίρι, και τον χειμώνα, ενώ την όπώραν, το φθινόπωρο, τη θεωρούσαν μάλλον ως ακμή του καλοκαιριού]· η ακμή του έτους· μέρος της ημέρας ή του ημερονυκτίου. Επειδή η λέξη χρησιμοποιόταν ιδιαίτερα για να δηλώσει την καλύτερη εποχή του χρόνου, κατέληξε επίσης να σημαίνει, όπως η λέξη καιρός, την κατάλληλη ώρα, τη σωστή στιγμή,

όπως ακόμα και την καλή στιγμή της ζωής του ανθρώπου, δηλαδή τη νεότητα. Στη μυθολογία, οι Ώρες, κόρες του Δία και της Θέμιδος, ήταν τρεις: η Ευνομία, η Δίκη και η Ειρήνη, προστάτευαν δε τις εποχές του έτους και τους καρπούς κάθε εποχής, και θεωρούνταν αιτίες της ωριμότητας και της τελειότητας όλων των φυσικών πραγμάτων, κυρίως δε της ακμής και της ομορφιάς του ίδιου του ανθρώπου.

Θέματα για συζήτηση

1. Στον μύθο του Πρωταγόρα, ο άνθρωπος παρουσιάζεται ως το πιο αδύναμο και λιγότερο προικισμένο βιολογικά ον. Συζητήστε αυτή την παρουσίαση και αναζητήστε τα χαρακτηριστικά εκείνα του ανθρώπου που του επέτρεψαν να επιβιώσει,

να διαφοροποιηθεί από τα άλλα θηλαστικά και να αναπτύξει πολιτισμό.

2. Διαβάστε το απόσπασμα της Θεογονίας του Ησίοδου για τον Προμηθέα. Συγκρίνετε τις αφηγήσεις του Ησίοδου και του Πρωταγόρα.

Η κλοπή της φωτιάς

Ἄτε δὴ οὖν οὐ πάνυ τι σοφὸς ὢν ὁ Ἐπιμηθεὺς ἔλαθεν αὐτὸν καταναλώσας τὰς δυνάμεις εἰς τὰ ἄλογα· λοιπὸν δὴ ἀκόσμητον ἔτι αὐτῷ ἦν τὸ ἀνθρώπων γένος, καὶ ἠπόρει ὅτι χρήσαιτο. Ἀποροῦντι δὲ αὐτῷ ἔρχεται Προμηθεὺς ἐπισκεψόμενος τὴν νομήν, καὶ ὄρᾳ τὰ μὲν ἄλλα ζῶα ἐμμελῶς πάντων ἔχοντα, τὸν δὲ ἄνθρωπον γυμνόν τε καὶ ἀνυπόδητον καὶ ἄστρωτον καὶ ἄοπλον· ἤδη δὲ καὶ ἡ εἰμαρμένη ἡμέρα παρῆν, ἐν ἣ ἔδει καὶ ἄνθρωπον ἐξιέναι ἐκ γῆς εἰς φῶς. Ἀπορία οὖν σχόμενος ὁ Προμηθεὺς ἦντινα σωτηρίαν τῷ ἀνθρώπῳ εὔροι, κλέπτει Ἡφαίστου καὶ

Ἄθηνᾶς τὴν ἔντεχνον σοφίαν σὺν πυρί—ἀμήχανον γὰρ ἦν ἄνευ πυρὸς αὐτὴν κτητὴν τῷ ἢ χρησίμην γενέσθαι—καὶ οὕτω δὴ δωρεῖται ἀνθρώπῳ. Τὴν μὲν οὖν περὶ τὸν βίον σοφίαν ἄνθρωπος ταύτῃ ἔσχεν, τὴν δὲ πολιτικὴν οὐκ εἶχεν· ἦν γὰρ παρὰ τῷ Διί. Τῷ δὲ Προμηθεΐ εἰς μὲν τὴν ἀκρόπολιν τὴν τοῦ Διὸς οἴκησιν οὐκέτι ἐνεχώρει εἰσελθεῖν—πρὸς δὲ καὶ αἱ Διὸς φυλακαὶ φοβεραὶ ἦσαν—εἰς δὲ τὸ τῆς Ἄθηνᾶς καὶ Ἑφαιστοῦ οἶκημα τὸ κοινόν, ἐν ᾧ ἐφιλοτεχνεῖτην, λαθὼν εἰσέρχεται, καὶ κλέψας τὴν τε ἔμπυρον τέχνην τὴν τοῦ Ἑφαιστοῦ καὶ τὴν ἄλλην τὴν τῆς Ἄθηνᾶς δίδωσιν ἀνθρώπῳ, καὶ ἐκ τούτου εὐπορία μὲν ἀνθρώπῳ τοῦ βίου γίνεται, Προμηθεῖα δὲ δι' Ἐπιμηθεῖα ὕστερον, ἥπερ λέγεται, κλοπῆς δίκη μετῆλθεν.

ἔλαθεν· λανθάνω: διαφεύγω την προσοχή κάποιου, παραμένω άγνωστος, απαρατήρητος
καταναλώσας· καταναλίσκω: δαπανώ, σπαταλώ, κατατρύγω, τρώγω

ἄλογα· ὄ, ἡ ἄλογος, τὸ ἄλογον: αυτός που στερείται την ιδιότητα του λόγου, ο παράλογος. Τα ζώα, που δεν έχουν ούτε το χάρισμα του λόγου ούτε της λογικής σκέψης, χαρακτηρίζονται ως ἄλογα όντα.

ἀκόσμητος (<κοσμέω-ῶ): αδιάτακτος, ακανόνιστος, ακαλλώπιστος
ἠπόρει· ἀπορέω-ῶ: δεν έχω πόρο (δρόμο, διέξοδο), βρίσκομαι σε απορία, αμηχανία, αγνοώ τι πρέπει να πράξω, απορώ

νομή: διαίρεση, διανομή

ἐμμελῶς (<μέλος: μουσική): αρμονικά, με τον σωστό τρόπο, κατάλληλα, ευπρεπώς

ἄστρωτος: ο χωρίς στρωμνή, χωρίς κρεβάτι, αυτός που κοιμάται (συνεπώς και ζει) σε πρωτόγονη κατάσταση, χωρίς να έχει στρώμα
παρῆν· **πάρειμι**: εμφανίζομαι, παρουσιάζομαι

ἀμήχανος: αυτός που δεν έχει τα μέσα ή τον τρόπο, που βρίσκεται σε απορία, ο ανίσχυρος, ο ανίκανος, ο αδύνατος, ο δύσκολος

κτητόν (ρηματικό επίθετο του κτῶμαι): το πράγμα το οποίο μπορεί κανείς να αποκτήσει· - **κτητήν τω**: κτητήν τινι

ταύτη (δοτική οργανική ως επίρρημα): έτσι, κατ' αυτόν τον τρόπο

ἐγχωρεῖ (απρόσ., με δοτική προσωπική και απαρέμφατο): ε-

πιτρέπεται, είναι δυνατόν
φυλακή (<φυλάττω): φρούρηση,
φύλαξη, φρουρά
ἐφιλοτεχνείτην (δυσικός αριθμός)
φιλοτεχνέω-ῶ: ασκώ μια τέχνη,
αγαπώ μια τέχνη
εὐπορία: ευκολία, ικανότητα, αφθο-
νία, ευτυχία, πλούτος, λύση αμφι-
βολιών και δυσκολιών· δεξ πιο πά-
νω, ἀπορῶ.
δίκη μετήλθεν· δίκη μετέρχεται
ΤΙΝΑ: καταδιώκεται κάποιος δικα-
στικά

Ερμηνευτικά σχόλια

ἔντεχνον σοφίαν· ἔντεχνος: ο μέ-
σα στα όρια της τέχνης, έμπειρος,
επιδέξιος. - ἔντεχνος σοφία: η σο-
φία που εμπεριέχει την τέχνη, η
σοφία που συμπορεύεται με την

τέχνη. Αρχικά η έννοια της σοφίας έχει κυρίως να κάνει με τη δεξιότητα και την εμπειρία σε κάποια τέχνη, την αρχιτεκτονική, τη γλυπτική, τη μεταλλουργία, την ιατρική, κ.τ.λ. Ο προσδιορισμός ἔντεχνος επιτρέπει εδώ στον Πρωταγόρα να διευκρινίσει επομένως πως αυτού του είδους τη σοφία εννοεί, και όχι αυτήν που συνδέουμε με τη γνώση των επιστημών και τη φιλοσοφία.

δίκη: α) το ορθό, το δίκαιο, η συνήθεια που πηγάζει από την ορθή χρήση των πραγμάτων, το έθιμο· β) η καλή συνήθεια, η τάξη, η αρμονία, το δίκαιο· γ) η κρίση, η γνώμη, η απόφαση· δ) κάθε ενέργεια που αποσκοπεί στη διατήρηση και απονομή του νόμου· ε) η δικαστική διαδικασία, η εκδίκαση μιας υπόθεσης· στ) η δικαστική απόφαση, η

τιμωρία, το πρόστιμο.

Θέματα για συζήτηση

1. Παρατηρήστε πώς χαρακτηρίζονται μέσα στο κείμενο του Πρωταγόρα οι δραστηριότητες που σήμερα ονομάζουμε "τεχνολογία". Σχολιάστε αυτούς τους χαρακτηρισμούς.

2. Λαμβάνοντας υπόψη σας τις θεικές ιδιότητες της Αθηνάς και του Ήφαιστου, να προσδιορίσετε τι ακριβώς εννοεί ως έντεχνη σοφία, ο Πρωταγόρας. Η τέχνη και τα καλλιτεχνικά δημιουργήματα συμπεριλαμβάνονται, νομίζετε, στην έντεχνη σοφία; Υπάρχει πρωταρχική σχέση ανάμεσα στην τεχνολογία και την τέχνη; Είναι και η τέχνη εξίσου απαραίτητη στη δημιουργία

**του πολιτισμού και στην επιβίωση
του ανθρώπου μέσα σε μια φύση
εχθρική;**

ΕΝΟΤΗΤΑ 4η (322Α-323Α)

Η πολιτική αρετή, κοινό δώρο του Δία στους ανθρώπους, απαραίτη- τη ιδιότητα για τη συγκρότηση κοινωνιών

Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος θείας με-
τέσχε μοίρας, πρῶτον μὲν διὰ τὴν
τοῦ θεοῦ συγγένειαν ζῶων μόνον
θεοὺς ἐνόμισεν, καὶ ἔπεχείρει βω-
μούς τε ἰδρύεσθαι καὶ ἀγάλματα
θεῶν· ἔπειτα φωνὴν καὶ ὀνόματα
ταχὺ διηρθρώσατο τῇ τέχνῃ, καὶ
οἰκήσεις καὶ ἐσθῆτας καὶ ὑποδέσεις
καὶ στρωμνὰς καὶ τὰς ἐκ γῆς τρο-
φὰς ἠΰρετο. Οὕτω δὲ παρεσκευα-
σμένοι κατ' ἀρχὰς ἄνθρωποι ὤκουν
σποράδην, πόλεις δὲ οὐκ ἦσαν·
ἀπώλλυντο οὖν ὑπὸ τῶν θηρίων

διὰ τὸ πανταχῆ αὐτῶν ἀσθενέστεροι εἶναι, καὶ ἡ δημιουργικὴ τέχνη αὐτοῖς πρὸς μὲν τροφὴν ἱκανὴ βοηθὸς ἦν, πρὸς δὲ τὸν τῶν θηρίων πόλεμον ἐνδεής —πολιτικὴν γὰρ τέχνην οὕτω εἶχον, ἧς μέρος πολεμική— ἐζήτουν δὴ ἀθροίζεσθαι καὶ σώζεσθαι κτίζοντες πόλεις· ὅτ' οὖν ἀθροισθεῖεν, ἠδίκουν ἀλλήλους ἅτε οὐκ ἔχοντες τὴν πολιτικὴν τέχνην, ὥστε πάλιν σκεδαννύμενοι διεφθείροντο. Ζεὺς οὖν δείσας περὶ τῷ γένει ἡμῶν μὴ ἀπόλοιτο πᾶν, Ἑρμῆν πέμπει ἄγοντα εἰς ἀνθρώπους αἰδῶτε καὶ δίκην, ἵν' εἶεν πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί. Ἐρωτᾷ οὖν Ἑρμῆς Δία τίνα οὖν τρόπον δοίη δίκην καὶ αἰδῶ ἀνθρώποις· "Πότερον ὡς αἱ τέχναι νενέμηνται, οὕτω καὶ ταύτας νείμω; Νενέμηνται δὲ ὧδε· εἷς ἔχων ἰατρικὴν

πολλοῖς ἰκανὸς ἰδιώταις, καὶ οἱ ἄλλοι δημιουργοί· καὶ δίκην δὴ καὶ αἰδῶ οὕτω θῶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ἢ ἐπὶ πάντα νείμω;" "Ἐπὶ πάντα," ἔφη ὁ Ζεὺς, "καὶ πάντες μετεχόντων· οὐ γὰρ ἂν γένοιντο πόλεις, εἰ ὀλίγοι αὐτῶν μετέχοιεν ὥσπερ ἄλλων τεχνῶν· καὶ νόμον γε θεὸς παρ' ἐμοῦ τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν κτείνειν ὡς νόσον πόλεως." Οὕτω δὴ, ὦ Σώκρατες, καὶ διὰ ταῦτα οἷ τε ἄλλοι καὶ Ἀθηναῖοι, ὅταν μὲν περὶ ἀρετῆς τεκτονικῆς ἢ λόγος ἢ ἄλλης τινὸς δημιουργικῆς, ὀλίγοις οἴονται μετεῖναι συμβουλής, καὶ ἐάν τις ἐκτὸς ὧν τῶν ὀλίγων συμβουλεύῃ, οὐκ ἀνέχονται, ὡς σὺ φῆς—εἰκότως, ὡς ἐγὼ φημι—ὅταν δὲ εἰς συμβουλήν πολιτικῆς ἀρετῆς ἴωσιν, ἣν δεῖ διὰ δικαιοσύνης πᾶσαν ἰέναι καὶ σω-

φροσύνης, εἰκότως ἅπαντος ἀνδρὸς ἀνέχονται, ὡς παντὶ προσῆκον ταύτης γε μετέχειν τῆς ἀρετῆς ἢ μὴ εἶναι πόλεις. Αὕτη, ὦ Σώκρατες, τούτου αἰτία.

Λεξιλόγιο

μοῖρα (<μείρομαι -δες πιο πάνω, εἰμαρμένος): το μέρος που αναλογεῖ σε κάποιον μετά από τη διανομή, το μερίδιο· ο κλήρος, η τύχη, η ορισμένη για κάθε άνθρωπο τύχη, ο θάνατος

νομίζω: θεωρώ, παραδέχομαι κάτι ως νόμο, συνήθεια, ἔθιμο· ακολουθῶ τους νόμους και τα ἔθιμα

ἐπιχειρέω-ῶ: βάζω το χέρι μου πάνω σε κάτι [ἐπὶ + χεῖρ], αρχίζω να εργάζομαι, επιχειρῶ, προσπαθῶ
ἰδρῦεσθαι· ἰδρῦω: εγκαθιδρύω, κα-

θιερώνω ναούς και αγάλματα θεών
ἄγαλμα (<ἀγάλλομαι: ευχαριστού-
μαι): α) κάθε πράγμα που προξενεί
αγαλλίαση, ευχαρίστηση· β) δώρο
που προξενεί ευχαρίστηση, ειδικά
προς τους θεούς· γ) ομοίωμα από
ξύλο, πέτρα ή μέταλλο, που απει-
κονίζει τον θεό και προσφέρεται σ'
αυτόν από τους θνητούς για να τον
ευχαριστήσκει· δ) κάθε γλυπτό έργο.
φωνή: α) η φωνή, ο ήχος που πα-
ράγουν ο άνθρωπος ή τα ζώα με
τον λάρυγγα και τις φωνητικές χορ-
δές τους· β) κάθε έναρθρος ήχος σε
αντίθεση προς τις άναρθρες κραυ-
γές· γ) ο λόγος, η φράση, η ρήση
ὄνομα: η λέξη με την οποία δηλώ-
νεται κάποιο πρόσωπο ή κάποιο
πράγμα
διηρθρώσατο· διαρθρώω-ῶ: προ-
φέρω έναρθρο λόγο, ανακαλύπτω

τον έναρθρο λόγο
οἴκησις: οικία, κατοικία' το κατοικη-
μένο μέρος μιας χώρας
ἔσθῆς: ενδυμασία, ένδυμα
ὑποδέσεις: υποδήματα, σανδάλια
παρασκευάζω: ετοιμάζω, παρα-
σκευάζω' προμηθεύομαι κάποιο
πράγμα που δεν έχω [κατασκευά-
ζω: διευθετώ και ετοιμάζω τα πράγ-
ματα που έχω στη διάθεση μου]
μηχανεύομαι
σποράδην (επίρρ.): διασκορπισμέ-
να, σκόρπια, εδώ κι εκεί
πανταχῆ (επίρρ.): α) παντού, σε
κάθε τόπο, από όλες τις πλευρές' β)
με κάθε τρόπο, απολύτως, από κά-
θε άποψη
ένδεής: (πληθ. ουδ.: ένδεᾶ <ένδέ-
ω): αυτός που στερείται κάτι, που
έχει έλλειψη ή ανάγκη κάποιου
πράγματος

ἀθροίζω: συνάγω, συλλέγω, μαζεύω, συγκεντρώνω, σχηματίζω εταιρεία, κοινωνία

ἄτε (αιτιατ. πληθ. του ουδ. του ὅστε σε επιρρ. χρήση): α) ὅπως· β) καθόσον, επειδή, ως, αφού

σκεδαννύμενοι· σκεδάννυμι:

σκορπίζω, διασκορπίζω

αἰδώς: α) η εντροπή, η συναίσθηση της τιμής και της φιλοτιμίας, ο σεβασμός· β) ὅ,τι προξενεί σεβασμό.

κόσμος: α) η πειθαρχία, η τάξη, η ευπρέπεια· β) το κόσμημα, ο στολισμός· γ) ο κόσμος, το οργανωμένο σύμπαν, σε αντίθεση προς το αρχικό χάος.

συναγωγός: αυτός που συνάγει δυο πράγματα, τα συνενώνει, τα συνδέει

φιλία: η φιλία, η αγάπη που συνδέει συγγενείς και φίλους, ο έρωτας

**ΤΕΚΤΟΝΙΚῆς· ἡ τεκτονικὴ τέχνη : ἡ
ξυλουργικὴ, ἡ οικοδομικὴ
ὀλίγοις... μετεῖναι συμβουλής· μέ-
τεστί τινί τινος (απρόσωπη έκφρα-
ση): ἔχει κάποιος τὴ δυνατότητα,
τὴν ἰκανότητα, νὰ κάνει κάτι
σωφροσύνη: ἡ φρόνηση, ἡ κοσμι-
ότητα, ἡ μετριοπάθεια, ἡ νηφαλιό-
τητα
προσῆκον· ὁ προσήκων, ἡ προ-
σήκουσα, τὸ προσῆκον: ὁ κατάλ-
ληλος, ὁ ἀρμόδιος, ὁ πρόσφορος, ὁ
σχετικὸς μετὰ μιᾶς ὑπόθεσης**

Ἑρμηνευτικὰ σχόλια

**θείας... μοίρας: ἡ φωτιά ἀποτελεῖ
τὸ θεϊκὸ μερίδιο ποὺ εἶχαν τὴν τύ-
χη, χάρις στὴν παρέμβαση τοῦ Προ-
μηθέα, νὰ λάβουν οἱ ἄνθρωποι. Εἶ-
ναι θεϊκὸ γιατί τὸ κατεῖχαν ὡς τότε**

μόνον οι θεοί, είναι θεϊκό γιατί οι άνθρωποι το απέκτησαν με θεϊκή παρέμβαση του Προμηθέα, είναι επίσης θεϊκό γιατί, επιτρέποντας στον άνθρωπο να αναπτύξει πολιτισμό, του επέτρεψε κατά συνέπεια να αναγνωρίσει την ύπαρξη των θεών. Η πρώτη και άμεση συνέπεια του δώρου της φωτιάς, σύμφωνα με τον Πρωταγόρα, είναι ακριβώς η εμφάνιση της θρησκείας.

δημιουργική τέχνη: η τέχνη των δημιουργών, δηλαδή των τεχνιτών (ο δημιουργός (<δῆμος+ἔργον) είναι αυτός που παράγει ένα έργο ωφέλιμο στον δήμο, στον λαό' στην κατηγορία των δημιουργών ανήκαν κατά τους ομηρικούς χρόνους οι μάντεις, οι γιατροί, οι κήρυκες, οι οικοδόμοι κ.τ.λ.).

φιλίας: για την Φιλία ως φυσική

δύναμη που συνδέει τα διαφορετικά στοιχεία, σε αντίθεση προς το Νείκος, τη φυσική δύναμη που τα χωρίζει, δεξ στην Εισαγωγή, σελ. 20. ιδιώτης: α) ο πολίτης ως άτομο σε αντίθεση προς την πόλη· β) ο κοινός άνθρωπος· γ) ο τρόπος ζωής των ανθρώπων που αφορά την προσωπική και όχι τη δημόσια δραστηριότητά τους· δ) ο αγύμναστος, άπειρος άνθρωπος, ο αδίδακτος, ο αμαθής [από την έννοια αυτή του ιδιώτη προκύπτουν το αγγλικό idiot και το γαλλικό idiot, που σημαίνουν ανόητος].

Θέματα για συζήτηση

1. Ποια είναι η συνεισφορά του Δία στον πολιτισμό, σύμφωνα με τον μύθο του Πρωταγόρα; Σε τι διαφέρει η προσφορά του Δία από το δώρο της φωτιάς του Προμηθέα;
2. Πώς βλέπετε να ορίζεται η πολιτική αρετή μέσα στο απόσπασμα;
3. Πώς βλέπετε να διαρθρώνονται, μέσα στον μύθο του Πρωταγόρα, τα στάδια της εξέλιξης του πολιτισμού που κατακτά ο άνθρωπος;
4. Συγκρίνετε τον μύθο του Πρωταγόρα με το απόσπασμα του Αισχύλου από τον Προμηθέα Δεσμώτη.

ΕΝΟΤΗΤΑ 5η (323Α-Ε)

Η πολιτική αρετή ως κοινή και φυσική ιδιότητα όλων των ανθρώπων

Ἴνα δὲ μὴ οἴη ἀπατάσθαι ὡς τῷ ὄντι ἡγοῦνται πάντες ἄνθρωποι πάντα ἄνδρα μετέχειν δικαιοσύνης τε καὶ τῆς ἄλλης πολιτικῆς ἀρετῆς, τόδε αὖ λαβὲ τεκμήριον. Ἐν γὰρ ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς, ὥσπερ σὺ λέγεις, ἐάν τις φῆ ἀγαθὸς αὐλητῆς εἶναι, ἢ ἄλλην ἠντινοῦν τέχνην ἢν μὴ ἔστιν, ἢ καταγελῶσιν ἢ χαλεπαίνουσιν, καὶ οἱ οἰκεῖοι προσιόντες νοθετοῦσιν ὡς μαινόμενον· ἐν δὲ δικαιοσύνῃ καὶ ἐν τῇ ἄλλῃ πολιτικῇ ἀρετῇ, ἐάν τινα καὶ εἰδῶσιν ὅτι ἀδίκος ἔστιν, ἐὰν οὗτος αὐτὸς καθ' αὐ-

τοῦ τάληθῆ λέγει ἐναντίον πολλῶν,
ὃ ἐκεῖ σωφροσύνην ἡγοῦντο εἶναι,
τάληθῆ λέγειν, ἐνταῦθα μανίαν, καί
φασιν πάντας δεῖν φάναι εἶναι δι-
καίους, ἐάντε ὧσιν ἐάντε μή, ἢ μαί-
νεσθαι τὸν μὴ προσποιούμενον [δι-
καιοσύνην]· ὡς ἀναγκαῖον οὐδένα
ὄντιν' οὐχὶ ἀμῶς γέ πως μετέχειν
αὐτῆς, ἢ μὴ εἶναι ἐν ἀνθρώποις.

Ἔστι μὲν οὖν πάντ' ἄνδρα εἰκότως
ἀποδέχονται περὶ ταύτης τῆς ἀρε-
τῆς σύμβουλον διὰ τὸ ἡγεῖσθαι πα-
ντὶ μετεῖναι αὐτῆς, ταῦτα λέγω· ὅτι
δὲ αὐτὴν οὐ φύσει ἡγοῦνται εἶναι
οὐδ' ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου, ἀλλὰ δι-
δακτόν τε καὶ ἐξ ἐπιμελείας παρα-
γίνεσθαι ὧ ἂν παραγίγνηται, τοῦτό
σοι μετὰ τοῦτο πειράσομαι ἀποδει-
ξαι. Ὅσα γὰρ ἡγοῦνται ἀλλήλους
κακὰ ἔχειν ἄνθρωποι φύσει ἢ τύχῃ,
οὐδεὶς θυμοῦται οὐδὲ νοουθετεῖ οὐδὲ

διδάσκει οὐδὲ κολάζει τοὺς ταῦτα ἔχοντας, ἵνα μὴ τοιοῦτοι ᾦσιν, ἀλλ' ἐλεοῦσιν· οἷον τοὺς αἰσχροὺς ἢ σμικροὺς ἢ ἀσθενεῖς τίς οὕτως ἀνόητος ὥστε τι τούτων ἐπιχειρεῖν ποιεῖν; Ταῦτα μὲν γὰρ οἶμαι ἴσασιν ὅτι φύσει τε καὶ τύχῃ τοῖς ἀνθρώποις γίνεταί, τὰ καλὰ καὶ τὰναντία τούτοις· ὅσα δὲ ἐξ ἐπιμελείας καὶ ἀσκήσεως καὶ διδαχῆς οἴονται γίνεσθαι ἀγαθὰ ἀνθρώποις, ἐάν τις ταῦτα μὴ ἔχη, ἀλλὰ τὰναντία τούτων κακά, ἐπὶ τούτοις που οἷ τε θυμοὶ γίνονται καὶ αἱ κολάσεις καὶ αἱ νοουθετήσεις. Ὡν ἐστὶν ἓν καὶ ἡ ἀδικία καὶ ἡ ἀσέβεια καὶ συλλήβδην πᾶν τὸ ἐναντίον τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς.

Λεξιλόγιο

τεκμήριον (<τεκμαίρομαι): βέβαιο

σημείο, απόδειξη, στοιχείο που επιτρέπει την εξαγωγή βάσιμου συμπεράσματος
τέχνην· αιτιατική της αναφοράς, εκφερόμενη σύστοιχα (ενν. το τεχνίτης: ἢ ἄλλην ἤντινοῦν τέχνην ἢν μή ἐστὶν τεχνίτης)
καταγελῶ: περιγελῶ, εμπαίζω, κοροϊδεύω, χλευάζω
χαλεπαίνω: γίνομαι χαλεπός, δύσκολος, βαρύς, άγριος· οργίζομαι, αγανακτώ
οἰκεῖοι· οἰκεῖος: αυτός που ανήκει στον οἶκο· πρόσωπο της ίδιας οικογένειας, συγγενής, στενός φίλος
προσιόντες· προσίημι: πλησιάζω, αφήνω κάποιον να πλησιάσει
νουθετέω-ῶ: θέτω κάτι στον νου κάποιου, εφιστώ την προσοχή, συμβουλεύω, προτρέπω
μαινόμενον· μαίνομαι: πάσχω από

μανία· είμαι παράφρων, τρελός
προσποιούμενον· προσποιέομαι-
οὔμαι: παριστάνω, προσποιούμαι,
υποκρίνομαι

ἀμῶς γέ πως: κατά τούτον τον τρό-
πο, έτσι

φύσει (η δοτική ως επίρρημα): φυ-
σικά

ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου· αὐτόματος:

α) αυτός που πράττει από δική του
βούληση· β) το πράγμα που κινεί-
ται από μόνο του· γ) το γεγονός
που συμβαίνει αφ' εαυτού, χωρίς να
παρέμβει κάποια εξωτερική ενέρ-
γεια. Ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου: έκφρα-
ση ισοδύναμη με το επίρρημα
αὐτομάτως.

διδακτόν: ό,τι μπορεί κανείς να δι-
δάξει ή ό,τι μπορεί ο άνθρωπος να
διδασχθεί

παραγίγνεσθαι· παραγίγνομαι: ε-

πέρχομαι

τύχη (δοτική οργανική ως επίρρημα): τυχαία, κατά τύχη

θυμόομαι-οὔμαι: είμαι οργισμένος

κολάζω: περιορίζω, αναχαιτίζω, τιμωρώ, μετριάζω, διορθώνω

ἐλεέω-ῶ: λυπούμαι, οικτίρω, αισθανομαι έλεος, συμπάθεια

οἶον (ως επίρρημα): πόσο' όπως, όπως ακριβώς' όπως, παραδείγματος χάριν

αἰσχρός (<αἴσχος): α) ο επονείδιστος, αυτός που προκαλεί ντροπή, αισχύνη' β) ο κακοήθης, ο φαύλος, ο άτιμος' γ) ο άσχημος. [Αντί των ομαλών παραθετικών αἰσχρότερος, -τατος, ο Όμηρος και οι αττικοί συγγραφείς προτιμούν τα αἰσχίων, αἴσχιστος.]

κόλασις: τιμωρία (συνώνυμο: **κολασμός**)

**νουθέτησις: συμβουλή, παραίνεση
συλλήβδην: περιληπτικώς, εν περιλήψει, συνολικά**

Ερμηνευτικά σχόλια

φύσις: α) οι φυσικές ιδιότητες και η φυσική κατάσταση κάποιου πράγματος, ο χαρακτήρας κάποιου πράγματος ή έμψυχου είδους, ο χαρακτήρας του ανθρώπου· β) ο φυσικός κόσμος, οι νόμοι που διέπουν το σύμπαν, η γέννηση και η αρχή του κόσμου· γ) η δύναμη που προκαλεί τη γέννηση και την αρχή του κόσμου· δ) η ουσία των πραγμάτων· ε) το σύμπαν· στ) το φύλο, το γένος (θηλυκό ή αρσενικό), τα γεννητικά όργανα και τα φυλετικά χαρακτηριστικά.

κολάζει: η διαφορά μεταξύ της έν-

νοιας του κολάζω και της έννοιας του τιμωροῦμαι ορίζεται, ακό τον Αριστοτέλη ως εξής: το μεν πρώτο αποβλέπει στην τιμωρία του αδικήσαντος, το δε δεύτερο στην ικανοποίηση του αδικηθέντος (Ρητορική Ι, 10, 17).

θυμός: α) η ψυχή ή το πνεύμα, το στοιχείο της ζωής, της αίσθησης ή της σκέψης, ειδικά των ισχυρών συναισθημάτων και παθών· β) η ψυχή, η πνοή, η ζωή· γ) οι επιθυμίες και οι ορέξεις· δ) η θέληση· ε) η τόλμη, το θάρρος· στ) η οργή, το πάθος, ο θυμός. Ο Πλάτων διαιρεί το ζωώδες μέρος της ψυχής σε θυμὸν και ἐπιθυμίας, δηλαδή πάθος και ορμή.

ἀσέβεια: η έλλειψη ευσέβειας, σεβασμού προς τα θεία. Η ασέβεια είναι ως προς τους θεούς το αντί-

στοιχο με την αδικία ως προς τους ανθρώπους, όπως βλέπουμε και στη φράση του Ξενοφώντα: «διὰ τὴν ἐκείνων περὶ μὲν θεοῦς ἀσέβειαν περὶ δὲ ἀνθρώπους ἀδικίαν» (Κύρου Ἀνάβασις 8, 8, 7). Πολλοί φιλόσοφοι και ποιητές της Αθήνας είχαν υποστεί κατηγορίες και δίκες περί ασεβείας κατά τον 5ο αιώνα. Μεταξύ αυτών, ο Αναξαγόρας (δες Εισαγωγή, σελ. 20) και ο τραγικός ποιητής Αισχύλος.

Θέματα για συζήτηση

1. Γιατί η δικαιοσύνη και η πολιτική αρετή θεωρούνται, κατά τον Πρωταγόρα, στοιχεία σύμφυτα με την ίδια την ανθρώπινη ιδιότητα (τουλάχιστον από τη στιγμή που ο άνθρωπος εισέρχεται στον πολιτι-

σμό); Αναλύστε τα επιχειρήματα του Πρωταγόρα στο απόσπασμα αυτό και προσθέστε τα δικά σας.
2. Πώς προσπαθούν οι άνθρωποι να καλλιεργήσουν την ιδιότητα της δικαιοσύνης και της πολιτικής αρετής;

ΕΝΟΤΗΤΑ 6η (324A-C)

Η παιδευτική σημασία της τιμωρίας ως απόδειξη του διδασκτού της αρετής

Ἐνθα δὴ πᾶς παντὶ θυμοῦται καὶ νοουθετεῖ, δῆλον ὅτι ὡς ἐξ ἐπιμελείας καὶ μαθήσεως κτητῆς οὔσης. Εἰ γὰρ ἐθέλεις ἐννοῆσαι τὸ κολάζειν, ὣς Σώκρατες, τοὺς ἀδικοῦντας τί ποτε δύναται, αὐτό σε διδάξει ὅτι οἱ γε ἄνθρωποι ἡγοῦνται παρασκευαστὸν εἶναι ἀρετήν. Οὐδεὶς γὰρ κολάζει τοὺς ἀδικοῦντας πρὸς τούτῳ τὸν νοῦν ἔχων καὶ τούτου ἕνεκα, ὅτι ἠδίκησεν, ὅστις μὴ ὥσπερ θηρίον ἀλογίστως τιμωρεῖται· ὁ δὲ μετὰ λόγου ἐπιχειρῶν κολάζειν οὐ τοῦ παρεληλυθότος ἕνεκα ἀδικήματος

τιμωρεῖται—οὐ γὰρ ἂν τό γε πρα-
χθὲν ἀγέννητον θείῃ—ἀλλὰ τοῦ μέλ-
λοντος χάριν, ἵνα μὴ αὐθις ἀδικήσῃ
μήτε αὐτὸς οὗτος μήτε ἄλλος ὁ τοῦ-
τον ἰδὼν κολασθέντα. Καὶ τοιαύτην
διάνοιαν ἔχων διανοεῖται παιδευτὴν
εἶναι ἀρετὴν ἀποτροπῆς γοῦν ἔνε-
κα κολάζει. Ταύτην οὖν τὴν δόξαν
πάντες ἔχουσιν ὅσοιπερ τιμωροῦ-
νται καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ. Τιμωροῦ-
νται δὲ καὶ κολάζονται οἷ τε ἄλλοι
ἄνθρωποι οὓς ἂν οἴωνται ἀδικεῖν,
καὶ οὐχ ἥκιστα Ἀθηναῖοι οἱ σοὶ πο-
λίται ὥστε κατὰ τοῦτον τὸν λόγον
καὶ Ἀθηναῖοί εἰσι τῶν ἡγουμένων
παρασκευαστὸν εἶναι καὶ διδακτὸν
ἀρετὴν. Ὡς μὲν οὖν εἰκότως ἀποδέ-
χονται οἱ σοὶ πολῖται καὶ χαλκέως
καὶ σκυτοτόμου συμβουλευόντος τὰ
πολιτικά, καὶ ὅτι διδακτὸν καὶ πα-
ρασκευαστὸν ἡγοῦνται ἀρετὴν, ἀ-

ποδέδεικταί σοι, ὦ Σώκρατες, ἱκανῶς, ὥς γέ μοι φαίνεται.

Λεξιλόγιο

ἀλογίστως: χωρίς λόγον, δηλαδή χωρίς σκέψη, αστόχαστα, απερίσκεπτα

τιμωρέομαι-οὔμαι: παίρνω εκδίκηση τιμωρώντας κάποιον, εκδικούμαι

μετὰ λόγου: σύμφωνα προς τον λόγο, σύμφωνα προς τη λογική
αντίθετα: παρὰ λόγον: παράλογα, αντίθετα προς τον ορθό λόγο.

ἀγέννητον (<γενέσθαι): αυτό που δεν έχει ακόμα δημιουργηθεί, που δεν έχει αρχίσει να υπάρχει· το πράγμα που δεν έχει ακόμα γίνει, που δεν έχει ακόμα συμβεί

ἀποτροπή (<ἀποτρέπω): η από-

**μάκρυνση, η απόκρουση, η απο-
σόβηση· ο τρόπος που χρησιμο-
ποιεί κανείς για να αποτρέψει, να
εμποδίσει κάποια ενέργεια**

**δόξα (<δοκέω-ῶ): η γνώμη την
οποία έχει κανείς για κάποιο θέμα,
είτε πρόκειται για αληθινή είτε για
ψευδή· η δοξασία, η εικασία**

**ἴδια (ως επίρρημα): κατ' ἴδιαν, ιδιαι-
τέρως, χωριστά**

**οὐχ ἥκιστα [σχήμα λιτότητας]: πά-
ρα πολύ, προπάντων**

**ὁ χαλκεύς: ο τεχνίτης που δουλεύει
τον χαλκό, ο χαλκουργός, ο μεταλ-
λουργός**

**ὁ σκυτοτόμος: ο τεχνίτης που κό-
βει δέρματα για να κατασκευάσει με
αυτά υποδήματα, ο υποδηματοποι-
ός, ο παπουτσής, ο τσαγγάρης**

μετὰ λόγου ὁ λόγος: α) ο ἑναρθρος λόγος (ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἔννοια προ-έρχονται καὶ οἱ ἐξῆς σημασίαι τῆς λέξεως: τὸ λεγόμενον, ἡ λέξις, ἡ γλῶσσα, ἡ ομιλία, τὸ ὄνομα, ὁ ἰσχυρισμός, ἡ ἀπόφασις, ἡ ἀπάντησις, ἡ διαταγή, ἡ ἐντολή, ἡ συνδιάλεξις, ὁ ἔπαινος, ἡ κακὴ φήμη, τὸ διήγημα, ἡ διήγησις, ὁ μῦθος, ὁ πεζὸς λόγος, ἡ πεζογραφία) ὁ β) ἡ διάνοια, ἡ σκέψις ποὺ ἐκφράζεται μετὰ τὸν ἑναρθρολόγο, τὴν ομιλία, τὸ λογικόν, ὁ ὀρθὸς λόγος (ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἔννοια προ-έρχονται καὶ οἱ ἐξῆς σημασίαι: ἡ βάση τῆς λογικῆς, ἡ δικαιολογία, ὁ συλλογισμός, ἡ θεωρία, ἡ ἐκτίμησις, ὁ λογαριασμός, ἡ λογοδοσία, ἡ συμμετρία, ἡ ἀναλογία).

Θέματα για συζήτηση

1. Πώς παρουσιάζει εδώ την έννοια της τιμωρίας ο Πρωταγόρας; Αναλύστε τη θέση του όπως παρουσιάζεται στον λόγο του, στις δύο τελευταίες ενότητες.
2. Με ποιο πνεύμα νομίζετε ότι θα πρέπει μια κοινωνία να εφαρμόζει τον νόμο και τις ποινές στους παραβάτες;

ΕΝΟΤΗΤΑ 7η (324D-326E)

Η διδασκαλία της αρετής από την οικογένεια και την κοινωνία

Υπάρχει ακόμη μια απορία, αυτή που διατύπωσε σχετικά με τους αγαθούς άνδρες: για ποιον λόγο οι αγαθοί άνδρες, ενώ διδάσκουν στους γιους τους όλα τα άλλα πράγματα που εξαρτώνται από τους δασκάλους και τους κάνουν σοφούς, δεν είναι σε θέση να τους βελτιώσουν στην αρετή στην οποία είναι και οι ίδιοι εξαίρετοι. Για το θέμα αυτό, Σωκράτη, δεν θα σου πω μύθο, αλλά λόγο. Σκέψου λοιπόν, τι από τα δύο συμβαίνει: υπάρχει ένα πράγμα στο οποίο είναι αναγκαίο να μετέχουν όλοι οι πολίτες,

προκειμένου να είναι δυνατή η ύπαρξη πόλεως, ή δεν υπάρχει; Έτσι μόνο μπορεί να λυθεί η απορία που έχεις. Διότι, εάν μεν υπάρχει αυτό το ένα πράγμα και εάν αυτό το πράγμα δεν είναι ούτε η οικοδομική ούτε η μεταλλουργία ούτε η κεραμική, αλλά η δικαιοσύνη και η σωφροσύνη και το ὄσιον (και αυτά τα ονομάζω όλα μαζί ἀνδρὸς ἀρετῆν)· εάν υπάρχει λοιπόν αυτό το πράγμα στο οποίο πρέπει να μετέχουν ὅλοι και σύμφωνα με το οποίο πρέπει να ενεργεί κάθε ἄνδρας ξεχωριστά σε περίπτωση που θέλει να μάθει ή να πράξει κάτι, και σε καμιά περίπτωση χωρίς αυτό· και εάν, σε περίπτωση που κάποιος δεν μετέχει σ' αυτό, είτε παιδί είναι, είτε ἄνδρας είτε γυναίκα, πρέπει να τον διδάσκουμε και να τον τιμωρούμε,

μέχρι που, με την τιμωρία, να βελτιωθεί και εάν, σε διαφορετική περίπτωση, πρέπει να εκδιώκουμε από την πόλη ή να σκοτώνουμε ως ανίατο όποιον δεν υπακούει σε αυτό το πράγμα ακόμα και μετά τη διδασκαλία, ακόμα και μετά την τιμωρία· εάν λοιπόν έτσι έχουν τα πράγματα, και εάν, παρόλο που αυτή είναι η φύση των πραγμάτων, οι αγαθοί άνδρες, ενώ μορφώνουν τους γιους τους σε όλα τα άλλα, αυτό δεν τους το διδάσκουν, τότε σκέψου τι περίεργα πλάσματα είναι αυτοί οι αγαθοί άνδρες! Ότι το πράγμα αυτό το θεωρούν διδακτό και στο ιδιωτικό και στο δημόσιο επίπεδο, το αποδείξαμε ήδη. Ενώ όμως είναι το πράγμα αυτό διδακτό, αφού είναι κάτι που μπορεί να φροντίσει και να καλλιεργήσει κα-

νείς, αυτοί διδάσκουν στους γιους τους τα άλλα, των οποίων η άγνοια δεν πρόκειται να επιφέρει ως ποινή τον θάνατο, αυτό όμως, την αρετή, που εάν τα αγόρια δεν τη μάθουν και δεν τη φροντίσουν, μπορεί να υποστούν ως ποινή και τον θάνατο και την εξορία και τη δήμευση της περιουσίας εκτός από τη θανάτωση και, με μια λέξη, τη συνολική κατάστροφή του οίκου τους, αυτή δεν τη διδάσκουν και δεν τη φροντίζουν με κάθε δυνατή επιμέλεια! Μπορούμε να πιστέψουμε κάτι τέτοιο, Σωκράτη;

Στην πραγματικότητα, αρχίζουν από την παιδική ηλικία να διδάσκουν και να νοουθετούν, συνεχίζοντας για όλη τη ζωή. Αμέσως μόλις αρχίσει να καταλαβαίνει ένα παιδί τι του λένε, και η παραμάνα του και η

μητέρα του και ο παιδαγωγός του και ο ίδιος ο πατέρας του αγωνίζονται γι' αυτό το πράγμα, για το πώς δηλαδή θα βελτιωθεί το αγόρι, διδάσκοντάς το για κάθε του πράξη και για κάθε του λόγο και εξηγώντας του ότι αυτό είναι δίκαιο και το άλλο άδικο, και ότι αυτό είναι καλό και το άλλο αισχρό, και αυτό όσιο και εκείνο ανόσιο, και ότι αυτά πρέπει να τα κάνεις και αυτά να μην τα κάνεις. Κι όταν ακούει με τη θέλησή του, πάει καλά. Εάν όμως δεν υπακούει, τότε, με τις απειλές και τα χτυπήματα το "ισιώνουν", σαν δέντρο που λυγίζει και γέρνει. Κι ύστερα, όταν το στέλνουν στους δασκάλους, δίνουν εντολή να επιμεληθεί ο δάσκαλος περισσότερο την εύκοσμία των παιδιών, παρά τα γράμματα και τη μουσική. Και οι

δάσκαλοι άλλωστε γι' αυτό φροντίζουν κυρίως. Και μόλις τα αγόρια μάθουν τα γράμματα και είναι σε θέση στο εξής να καταλάβουν ένα γραπτό κείμενο, όπως μέχρι τώρα καταλάβαιναν τον προφορικό λόγο, τα βάζουν, καθισμένα στα θρανία τους, να διαβάζουν δυνατά τα ποιήματα των μεγάλων ποιητών και τα αναγκάζουν να μάθουν απέξω αυτά τα έργα, στα οποία υπάρχουν πολλές συμβουλές, αλλά και αναλύσεις για τα πράγματα, και έπαινοι και εγκώμια για τους αρχαίους ήρωες, προκειμένου το αγόρι να θελήσει να τους μιμηθεί και να έχει διάθεση να γίνει παρόμοιος. [...]

Και όταν πια φύγουν αυτοί [δηλ. οι νέοι άνδρες] από τους δασκάλους, η πόλη, με τη σειρά της, τους αναγκάζει να μάθουν τους νόμους

και να ζουν σύμφωνα με αυτούς, ώστε να μην ενεργούν από μόνοι τους και όπως νομίζουν οι ίδιοι [...]. Έτσι, και η πόλη, υπογραμμίζοντας τους νόμους, αυτά τα επινοήματα των καλών, παλαιών νομοθετών, αναγκάζει και όσους ασκούν ένα αξίωμα και όσους άρχονται να συμμορφώνονται με αυτούς. Εκείνος δε ο οποίος τους παραβαίνει, υφίσταται κυρώσεις και οι κυρώσεις αυτές ονομάζονται, και σε σας εδώ [δηλ. στην Αθήνα] και σε πολλά άλλα μέρη, εὐθύνες, λες και η δικαιοσύνη ξαναβάζει [τον παραβάτη] στην ευθεία. Ενώ λοιπόν είναι τόσο μεγάλη η προσπάθεια που καταβάλλεται για την αρετή και στο ιδιωτικό και στο δημόσιο επίπεδο, εσύ Σωκράτη εκπλήττεσαι και απορείς αν η αρετή είναι διδακτή; Το εκπληκτικό όμως

θα ήταν μάλλον το να μην μπορεί να διδαχθεί η αρετή.

Ερμηνευτικά σχόλια

άγαθοὶ ἄνδρες: δεσ σχόλιο στην Ενότητα 1

μύθος-λόγος: δεσ σχόλιο στην Ενότητα 1 και την Εισαγωγή, σελ. 12 επ.

πόλις: δεσ σχόλιο στην Εισαγωγή, σελ. 10 - 14

οἶκος: δεσ σχόλιο στην Ενότητα 1
εὐθύνες: Μπορεί κανείς να συγκρίνει αυτό το γλωσσικό παιχνίδι του Πρωταγόρα εδώ, με την προηγούμενη εικόνα την οποία μεταχειρίστηκε, όπου το ανυπάκουο παιδί παρομοιάζεται με ένα γερμένο δέντρο που οι ενήλικες προσπαθούν να "ισιώσουν"

Θέματα για συζήτηση

1. Συγκρίνετε τη στάση του Σωκράτη, όταν στην φυλακή αρνήθηκε να πειστεί στις προτάσεις των φίλων του για απόδραση (δες Εισαγωγή, σελ. 37 επ.), με τις απόψεις του Πρωταγόρα περί τιμωρίας.
2. Συγκρίνετε την άποψη του Σωκράτη για την αδυναμία των πολιτών να διδάξουν την αρετή στα παιδιά τους με τη διαφορετική θέση του Πρωταγόρα.
3. Ποια μέσα θεωρείτε ότι έχουν στη διάθεσή τους η οικογένεια και η κοινωνία προκειμένου να διδάξουν στους νέους την πολιτική αρετή;
4. Οι αρχαίοι Έλληνες ταύτιζαν απολύτως την πολιτική και την ιδιωτική αρετή. Θεωρείτε πως πράγματι πρέπει να τις ταυτίζουμε ή πως πρόκειται για ξεχωριστές ιδιότητες;

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΛΑΤΩΝ

Π Ρ Ω Τ Α Γ Ο Ρ Α Σ

(Έλενα Πατρικίου)

A. Η διάρθρωση του διαλόγου και τα πρόσωπα.....	5
B. Η φιλοσοφική σημασία του Διαλόγου.....	34
Γ. Ο μύθος του Πρωταγόρα για τη δημιουργία του ανθρώπου και την αρετή.....	42
Ενότητα 1η (318e-320c).....	77
Ενότητα 2η (320d-321b5).....	90
Ενότητα 3η (321b6-322a).....	101
Ενότητα 4η (322a-323a).....	109
Ενότητα 5η (323a-e).....	120
Ενότητα 6η (324a-c).....	130
Ενότητα 7η (324d-326e).....	136

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν βιβλιόσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς τους. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δε φέρει βιβλιόσημο, θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7, του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α΄).

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.

